

SEKSUEEL AFWIJKEND GEDRAG. <i>Danny Lamarca</i>	70
VERJONGINGSINGREPEN:marktliederen over herbakkers, herslijpers en hergieters . <i>Willy L..Braekman</i>	81
VERJONGINGSRITUELEN IN DE SPROOKJES. <i>Harlinda Lox</i>	92
ZOEKEN EN ZANTEN	
ZWINGELINGEN. Dans en drinkpartijen voor jongelui te Letterhoutem. <i>Willy L. Braekman</i>	100
VALENTIJN. Een heilige met een duister verleden. <i>Danny Lamarca</i>	102
NIEUW STRAATBEELD ZONDER HISTORIE TE HAALERT. <i>Renaat van der Linden</i>	106
SINT-NAPOLEON. <i>Gerard Simons</i>	107
LITERATUURINFORMATIE	
INTERNET: literatuurinformatie, catalogi en tijdschriftartikelen. <i>Marc Jacobs</i>	110
DE MIRAKELLITERATUUR OMTRENT SINT-TRUDO <i>Walter Giraldo</i>	122
JOHN FLANDERS. Dat was een tijd. <i>Guy de Maertelaere</i>	123
MENSEN EN DINGEN	
TENTOONSTELLING "DE MUREN WETEN ERVAN..." Kunstenaars in het Patershol <i>Sylvie Dhaene</i>	126
POPPELIJNEN MAKEN IN VLAANDEREN IN DE JAREN NEGENTIG <i>Marc Jacobs</i>	130

SEKSUEEL AFWIJKEND GEDRAG

Danny LAMARCQ

Op vraag van prof. dr. Chris Vandenbroeke hielden we op 29 november 1996, in het kader van de cursus *Historische Kritiek* van de tweede licentie geschiedenis, richting Nieuwe Tijden, een lezing over 'seksueel afwijkend gedrag'. De krijtlijnen van de opdracht werden uitgetekend als "een uiteenzetting over alle mogelijke gebruiken rond vrijen, seks, vreemd gaan, trouwen, enz., voor eender welke periode".

Onderhavige tekst is een neerslag van deze uiteenzetting. De opbouw van ons betoog werd relatief strikt gevolgd, wat met zich meebrengt dat de tekst vrij gecompartmenteerd wordt afgedrukt. De tekst is bedoeld als een terreinverkenning.

Wie het woord 'afwijking' in de mond neemt, geeft meteen toe een norm te aanvaarden. En, van elke norm kan men in principe naar onderen of naar boven afwijken. Het begrip 'norm' laat zich echter niet eenduidig verklaren. Ten eerste stelt zich het probleem van de veranderlijkheid: normen variëren in de tijd en in de ruimte en kunnen verschillen naargelang de sociale groep. Ten tweede, en niet in het minst, is het geen sinecure de norm te vinden, dit bij gebrek aan een duidelijke basis. Een voorbeeld uit het dagdagelijkse leven van de modale Vlaming illustreert dat ten volle. Stel, je wil weten in hoeverre het plichtsgetrouw betalen van belastingen

al dan niet als norm kan aanvaard worden. Aan de ene kant is het een publiek geheim dat het ontduiken - of in het beste geval het ontwijken - van belastingen een nationale sport is. Betekent dit dat het niet, of zo weinig mogelijk, betalen van belastingen als norm mag gehanteerd worden? En, wat doe je dan met de stapels wetten en reglementeringen terzake, met de vastgestelde straffen en niet in het minst met de hand over hand toenemende belastingsdruk, die op zich het betalen van belastingen als norm laat vermoeden?

Los van deze, niet onbelangrijke, premisse bekijken we hier een aantal vormen van afwijkend seksueel gedrag. Afwijkend van een veronderstelde norm, of afwijkend, bekeken met onze ogen van 1996. Voor zover mogelijk kleden we alles in met een 'schoon' verhaal. Het zijn immers precies dat soort verhalen die ons toelaten de geschiedenis naar iedereen toe te vertalen.

1. Bastaarden: Margareta van Parma

Ons eerste verhaal gaat over het algemeen gekende verschijnsel 'bastaarden van een hoge heer'. Het is het verhaal van Keizer Karel, de hoofdfiguur in honderden boerenlegendes (denken we maar aan de fameuze 'Pot van Olen'), maar deze keer is het geen boerenklucht.

“We zitten in Oudenaarde.¹ Karel V heeft daar zijn hoofdkwartier gevestigd, tijdens zijn militair conflict met de Franse koning. De keizer slaat zijn tenten op in het nu verdwenen Kasteel van Bourgondië, aan de Schelde. Hij verblijft er van eind oktober tot 12 december 1521. Nu, als de keizer zich verplaatst, brengt dat nogal wat commotie met zich mee. Het gaat gepaard met veel vertoon en hij sleept een hele hofhouding mee, deze keer liefst 600 man: schildknapen, dienaars, koks, bakkers, kamerheren, kapelmeester, een persoonlijke lijfwacht van 50 boogschutters. Die moeten allemaal in en rond het kasteel onderdak krijgen. De oorlog gaat Karel V niet mee. De strijd wil niet vloten en nu begint ook het weer tegen te slaan. De kille novemberregens trekken in de kleren, alles wordt klamp en het slagveld verandert in een modderpoel. Tot zover de inkleding. Je moet je nu even in de plaats van Karel V stellen: vloekend op het weer, de oorlog en de kilte van het kasteel. De man is 21 jaar en hij wil zijn knoken warmen aan een vrouw. Niet zomaar een vrouw, want de keizer is kieskeurig. Het moet een jong meisje zijn, én (allicht) een maagd. Maar, geen probleem. Zulke meisjes zijn er ook genoeg. Men zoekt hem een kind dat niet kan protesteren. Een zeker Johanne Van Der Geheynst, dochter van een tapijtwever uit Nukerke. Haar ouders waren gestor-

ven aan de pest en ze werd met haar twee zussen in een nonnenklooster te Oudenaarde geplaatst. Het klooster besteedde het meisje uit aan de familie de Lalaing. Ze was met andere woorden dienstmeisje op het kasteel. Het kind moest, met of tegen haar goesting, de keizer amuseren. De keizer plukt zijn zoveelste bloemetje en is de zaak al lang vergeten als hij hoort dat het kind zwanger is. Hij raadpleegt zijn familie en de vraag rijst of hij voor de zoveelste keer gaat doen of zijn neus bloedt. Maar zijn tante, Margareta van Oostenrijk, ziet onmiddellijk brood in de zwangerschap. Want, ook een bastaardkind kan een goed partij zijn, als het maar een bastaard is van de grote keizer. Van het smeden van interessante huwelijksbanden hadden de Habsburgers trouwens een handje weg. Hun hele rijk was zo opgebouwd. Het bastaardkind wordt in de zomer van 1522 geboren en gedoopt in de Pamelekerk, rechtover het Kasteel van Bourgondië. Naar de tante-met-het-luminieuze-idee wordt het meisje Margareta genoemd. Onmiddellijk wordt het kind bij een min geplaatst en het meisje dat het bed met de keizer deelde, krijgt haar dochter nooit meer te zien. Allicht heeft men haar vergoed, of vond men een interessante partij voor haar. We weten enkel dat ze trouwde, verder niets. Karel V ligt er in elk geval niet wakker van. Hij zit op dat moment in

Spanje en zal er acht jaar blijven. De keizerlijke familie gaat echter al vrij snel het meisje op het politieke schaakbord gaan verschuiven. Nog geen drie jaar oud wordt ze aangeboden aan de Hertog van Ferrara, die een goede partij zoekt voor zijn zoon. Maar de onderhandelingen springen af. Vier jaar later, het wicht is dan 7, wordt Margareta officieel verloofd met Alexander de Medici, een neef - met negertrekken - van paus Clemens VII. In het contract wordt aangestipt dat ze op haar twaalfde zal trouwen. De keizer schrijft haar eigenhandig een brief waarin hij haar als zijn dochter erkent en wanneer wat later een Italiaanse kardinaal haar in opdracht van de paus komt 'keuren', bestaat het meisje voor de eerste echt in de geschiedenis: we kennen haar als Margareta van Parma."

Met dit verhaal als kapstok, kunnen we het verschijnsel 'bastaard' nader definiëren.

Wat Karel V zelf betreft: hij huwde slechts éénmaal, namelijk in 1526 met Isabella van Portugal. Zijn vrouw sterft in 1539 en als weduwnaar verwekt Karel in 1547 bij een Duitse nog een bastaard: we kennen de telg als landvoogd Don Juan.

Het is duidelijk dat de keizer hier een loopje neemt met de kuisheidswetge-

ving van de kerk. Een wetgeving die echter pas een eeuw later echt stringent wordt.² Voor een gewone man stonden zware straffen op het verwekken van kinderen buiten het huwelijk: gaande van een fikse geldboete tot excommunicatie. Althans na 1570 en tot en met de 18de eeuw. Soms komt ook de wereldlijke macht in actie. Leuk om weten is dat men toen, als de vader met zekerheid was gekend, het betalen van alimentatie oplegde "tot wanneer het kind van de moeder was weggenomen". Als de moeder het kind houdt, moet de man niet betalen. Ook toen al bestond er bezoekrecht. Een voorbeeld uit 1671. Petrus Vermeulen wordt verplicht het kind van Ursula Bestermans wekelijks bij haar te sturen of door iemand te laten afhalen, tot wanneer het alleen de weg kan afleggen. Die laatste toevoeging lijkt ons in historisch perspectief uitermate belangrijk. Het betekent noch min noch meer dat het kind, eens mondig genoeg, mag beslissen of het gaat of niet. Een gegeven waarmee bij echtscheiding in onze 'moderne' tijd pas sinds kort rekening wordt gehouden.

Keizer Karel heeft daar allemaal geen last van. Net zomin als bijvoorbeeld een Lamoraal, graaf van Egmont die meerdere kinderen verwekt buiten het huwelijk en sommige, zoals een zekere Arthur Van Beneden, goed 'soigneert'

en hem een aantrekkelijke job bezorgt. Ook van andere vorsten is hun liederlijk seksleven goed bekend.³ Vele van de bastaarden worden met de hoogste ambten bekleed. Legendarisch is Filips De Goede (1396-1467), die minstens 26 bastaarden naliet, en er minstens 33 maîtresses op nahield. Binnen zijn huwelijk verwekte hij daarentegen slechte één zoon (Karel). Tussen haakjes hij trouwde als dertienjarige en hertrouwde twee keer. Filips laat onder meer zijn bastaardzoon David verkiezen tot bisschop van Terwaan en later van Utrecht. Een nog straffere kerel was Jan II, hertog van Kleef. Hij liet minstens 63 bastaarden na en werd niet ten onrechte 'De Kindermaker' genoemd.

Jan zonder Vrees verwekte één van zijn vier bekende bastaarden bij Agnes de Croy (en dat was toch al iemand uit de hoogste kringen). De bastaard, Jan van Boergondië, werd bisschop van Kamerijk (1439-1479) en het bezwaar dat het om een bastaard ging, werd bij de paus afgekocht voor 12.000 ducaten. De bastaard zelf bezat een stevige potentie en stak dat niet onder stoelen of banken: hij liet op zijn beurt 17 (gekende) bastaarden na.

De paus moest immers een oogje dichtknijpen, want niet alleen hij, maar vele clerici waren lang niet vies een scheve schaats te rijden. In de Bourgondische periode zijn de voorbeelden legio, maar

ook later. Kampioen is hier Jan van Heinsberg, bisschop van Luik (1419-1455) die liefst 65 (!) natuurlijke kinderen naliet.

In elk geval bleek het in de 15de en de 16de eeuw een normaal gedragspatroon in de gegoede kringen om zorg te dragen voor de bastaarden. Tijdgenoten klagen wel een en ander aan, maar zelfs voor de zedenpredikers bleven het slippertjes. Zolang het initiatief uitging van de man. De vrouw, zelfs de hertogin, moest zoiets niet proberen, want dan kwamen de genen in gevaar.

2. Trouwen zonder toestemming

Ons tweede verhaal is de resumé van een merkwaardig proces dat in 1709 te Hofstade (bij Aalst) werd gevoerd.⁴

"De plaatselijke baljuw slaat er een koppel in de boeien omdat ze zonder zijn toestemming waren getrouwd.

Merkwaardig, want in principe moeide enkel de kerkelijke overheid zich met zo'n zaken.

De vraag stelt zich dus wat er nu precies aan de hand was met het jonge stel - de vrouw is 19, de man 22.

Blijkt dat het meisje eerder haar hand had beloofd aan een jongeman uit het Gentse. Ze had hem uitdrukkelijk toegezegd met niemand anders een verbintenis aan te gaan. Dat stond wel niet alle-

maal op papier, maar de baljuw komt het te weten. Die vindt dat het meisje door haar woord te breken en zeker door daar in Hofstade niets van te zeggen, de wet heeft overtreden en dus komt het tot een proces.

Het meisje geeft de feiten toe, maar toch vindt ze dat die trouwbeloften met de Gentenaar niet rechtsgeldig waren.

Bovendien was ze nu smoor op haar man. En samen waren ze liefdeblind argumenteren ze. Letterlijk staat er: "Door fragiliteit, loutere liefde ende emportement vande nature" besloten ze samen sloop te gaan.

Ze hadden, zo dachten ze, de normale weg gevolgd. Ze trouwden voor de onderpastoor van hun parochie, in het bijzijn van twee getuigen. Ze hadden bovendien dispensatie gekregen - dus vrijstelling van de drie roepen in de kerk (drie weken na elkaar werd het nakende huwelijk dan vanop de kansel afgekondigd en wie bezwaar had kon dan vooralsnog tussenkomen).

In Hofstade was er van zo'n tussenkomst uiteraard geen sprake, want ze waren niet van de preekstoel gevallen, zoals men dat tot voor kort omschreef. Het koppel had het dus slim gespeeld, of misschien moesten ze zich nog wel om een andere reden haasten.

In elk geval komen ze er goed vanaf. De plaatselijke schepenbank heeft begrip voor de situatie en laat hen vrijuit gaan.

Een stukje uit hun motivering zou passen op een Valentijnkaartje: "Omme dat de liefde blind is ende soodanig obfuskeert de sinnen, memorie ende verstand, zelfs van oudere, ervaren ende rechtsgeleerden, dat zij in die emportementen noch deuren noch vensters en sien en zelfs vergeten alle rechten en prohibitien."

Het meisje mocht van geluk spreken dat haar Gentse huwelijkspartner weinig meer had gedaan dan geprotesteerd. In 1689 ging het er in het Brusselse woeliger aan toe. Ene Jan van der Borch schoot in een Franse colère tegen zijn ontrouwe vriendin en, zo staat het letterlijk in de bron, "overwonnen van zijne passie, heeft hij aende voorseide Margriet haren rok afgesneden op het kerkhof te Etterbeek met een mes".

In de kerkelijke rechtspraak tilde men zwaar aan het verbreken van trouwbeloften. Normaal gezien werd zo een belofte voor de pastoor of zijn vertegenwoordiger afgelegd, maar ook de anders gesloten trouwbeloften werden erg au sérieux genomen. Een dergelijke verklaring was meestal mondeling, maar soms werd ze letterlijk met het bloed van de partners opgetekend. Of het kon gaan om het geven van een geschenk (bijvoorbeeld een ring of, voor ons vandaag niet bepaald een aangewezen cadeau, "een vierendeel snuif").

3. Een samenlevingscontract avant la lettre

Voor ons derde verhaal moeten we naar het midden van de 18de eeuw. We zijn in het Land van Aalst, zeg maar de streek tussen Dender en Schelde, en we schrijven 1740-1748.

We zitten midden in de Oostenrijkse Succesieoorlog, die naar de manier van toen niet echt wordt uitgevochten maar die neerkomt op een over en weer trekken van troepen. Soldaten die het platteland kaalplukken. Een tijd van instabiliteit op alle vlakken, een tijd van armoede en honger, ideaal als voedingsbodem voor criminaliteit en bendeforming. Dé bende van toen was die van Jan De Lichte.⁵ Een bende waarvan de respectievelijke leden een aantal gemeenschappelijke karakteristieken vertonen.

In de eerste plaats behoren vrijwel alle 'bendeleden' tot de laagste klassen. Ze leven van de armendis, ze zijn dagloner, wever of spinner, of hebben een echt marginaal beroep zoals violist en prostitué. Van de 107 beroepsaanduidingen die we in de processen terugvinden, ligt 60% in de onderste lagen van de maatschappij. Velen zijn landloper en vagebond. Er zitten nogal wat zigeuners tussen (steevast 'Egyptenaars' genoemd). Veruit de meeste bendeleden zijn bannelingen, mensen dus die eerder werden veroordeeld - bijvoorbeeld wegens bedelarij - waarbij ze verbannen werden, dit

wil zeggen dat ze een bepaald gebied (meestal hun geboortestreek) gedurende een bepaalde periode niet meer binnemochten. Dat dit gevolgen heeft op sociaal en economisch vlak voor de betrokkenen is duidelijk. Zo kunnen ze niet meer genieten van armensteun, want die is parochiaal georganiseerd.

Een tweede rode draad vormt de oorlog. Een aantal bendeleden wordt soldaat om het even beter te hebben. Dat brengt hen een nieuw paar schoenen en wat kledij op. Hun vrouwen wacht de bedelstaf, want hun man liet hen in plan.

Oorlog impliceert plunderende soldaten, wat leidt tot een toenemend aantal ontneemden en zo versterkt de landloperij. Voeg daarbij de onstabiele politieke en juridische structuur, waardoor bannelingen gemakkelijk door de mazen van het net kunnen glippen ... Tekenend is in ieder geval dat de repressie pas georganiseerd op gang komt op het moment dat het oorlogsgeweld een einde neemt, dus eind 1748.

Ten derde spreekt de economische crisis een aardig woordje mee. Net als vandaag zijn de zwaksten de eerste slachtoffers, met dien verstande dat er toen geen sociaal vangnet bestond.

Binnen dat kluwen, binnen die kringen van marginalen, wordt echt niet nauw gekeken op de naleving van de normale relatiespelregels. Op het eerste zicht is het een promiscuïteit om van te duizelen. Er wordt samengeleefd dat het een

lieve lust is. Een bloemlezing: “ Jan De Lichte zelf had een kind bij Maria Van Dorpe; Isabelle Spruyte leeft met Francies Van Den Haute (Abeel); haar zuster Josephine leefde met Lieven Faveel; Catharina Van Den Haute (zuster van Abeel) leefde met Gabriel Van Der Cruyssen, die al twee kinderen had verwekt bij twee andere vrouwen; Magaleine Moreels had een kind van Pieter De Wilde; Margareta Cobel had twee onwettige kinderen en woonde bij Pieter De Moor; de zuster van Maria Van Dorpe leefde met Pieter Van Cauwenberge en Anne Marie De Clercq en Jeanne Moreels waren zacht gezegd intieme vriendinnen van Simon Ysebaert”.

Nog frappanter en bijzonder curieus is - en dat wordt in de processen letterlijk opgetekend - dat de bendeleden een eigen ritueel hadden om dat samenleven in te zegenen. De facto kunnen we onderkennen dat de bendeleden (mondeling uiteraard) een soort samenlevingscontract onderschreven. Hierbij was het zo dat Livinne Sonnevile, in feite de ‘schoonmoeder’ van Jan De Lichte, haar zegen gaf over een koppel.

Het gaat hier duidelijk om een met voeten treden van elke wet. Overspel, concubinaat, ongeldig huwelijk, onwettige kinderen, koppelarij, ... we vinden het allemaal terug in de Bende van Jan De Lichte. In dat opzicht had L.P. Boon

gelijk wanneer hij in zijn roman spreekt van een omverwerpen van de bestaande maatschappelijke orde. En zo’n situaties waren uiteraard koren op de molen van de moraliserende volksschrijvers.

Misschien ligt ook hier wel een deel van de reden waarom die bende zo dikwijls werd beschreven, schrifturen die later in het volksverhaal (en niet omgekeerd!!) in een oneindige variatie werden doorverteld.

4. Seksueel misbruik van personeel

In de roman *Klinkaart* van Piet van Aken, moet het kleine meisje op haar eerste dag in de steenbakkerij ‘naar de patron gaan’. Ze wordt er misbruikt en met een appelsien naar huis gestuurd, ...

In de film *Daens* wordt Nette, als een van de zovele in de rij, verkracht door de werkleider... In *Het gezin van Pamel* van Cyriel Buysse, wordt Romanie zwanger gemaakt door de zoon van de kasteelheer. Niet alleen het meisje wordt weggestuurd om “mijnheer Maurice” te vrijwaren van enig schandaal, ook boer Van Pamel zelf moet verhuizen ....

Het zijn drie voorbeelden uit het negentiende-eeuwse Vlaanderen. Drie voorbeelden van seksueel misbruik in arbeidsomstandigheden.

Klopt dat met wat historische bronnen ons leren? Herman Van Isterdael onderzocht het gegeven voor dienstmeisjes in

het 18de-eeuwse Vlaanderen.⁶ Hij komt tot frappante cijfers!

Seksueel afwijkend gedrag komt nauwelijks in de wereldlijke processen aan bod. Bij de bewaarde procesbundels van de Raad van Vlaanderen zijn er slechts een twintigtal, en dat op een bestand van tien-duizenden procesbundels. En slechts één ervan had betrekking op seksuele betrekkingen tussen een werkgever en zijn meid!

Maar als we kijken naar Erwetegem, nu deelgemeente van Zottegem, in de periode 1610-1662, zorgt de combinatie tussen een overijverige baljuw en hoge boetes ten voordele van de dorpsheer voor een totaal ander beeld. Er bleef een vonnisboek bewaard dat louter gaat over overtredingen op de kuisheids- en huwelijkswetgeving, in totaal 33 vonnissen. Er zitten een paar sterke staaltjes in. Zo slaagt één meisje erin, omwille van seksuele betrekkingen twee mannen te laten veroordelen. In 27 van de 33 gevallen zijn beide partijen ongehuwd, waaronder 5 weduwnaars, en, nu komt het, 40% van de ongeoorloofde betrekkingen hebben plaats in het werkmilieu. Ter oriëntatie: in de betreffende periode stonden er in het behandelde gebied welgeteld 50 huizen, met samen goed 250 inwoners!

Uit dat alles kunnen we alvast besluiten dat de romans niet echt overdrijven en dat de man in de straat andere normen hanteerde dan de kerk voorschreef..

5. Bestialiteit

In de film *Padre Padrone* (van de gebroeders Taviani) zien we een herdersjongen, 'het' doen met een kip. En verhalen over mannen die het met een koe, een ezel of een schaap deden, zijn legio. Verhalen over vrouwen die het deden met een hond, trouwens ook.

In de wetenschappelijke literatuur vernemen we daar nauwelijks wat over.

Recent heeft Midas Dekkers daar een boek over geschreven, maar hij baseert zich dikwijls op literaire en plastische bronnen.⁷

Zelf kennen we één wereldlijk processtuk. In het Land van Rotselaar (de streek van Haaltert/Denderhoutem) spant hoogbaljuw Cornelis De Baer in 1620 een proces in tegen Cornelis Cornelissen wegens sodomie met een paard.

In de honderden bladzijden tellende publicatie van Jozef De Brouwer vinden we daarentegen geen enkel geval van bestialiteit.

In de Bibliothèque Nationale te Parijs zijn een veertigtal processen in afschrift bewaard. Midas Dekkers behandelt er een paar en meent in de meeste gevallen te onderkennen dat vaak mensen van bestialiteit werden beschuldigd omdat ze in de weg liepen. Een vrouw die er een minnaar op nahield, beschuldigde haar man het met een merrie te doen en wist getuigen te verzamelen. Haar man werd uiteindelijk schuldig bevonden en

op de brandstapel gezet. We zijn dan in 1622.

Het lijkt er in deze processen sterk op dat parallellen kunnen getrokken worden met de heksenprocessen, waar ook dikwijls heel andere motieven een rol speelden.

Dat geslachtsomgang met dieren gebeurde en nog altijd gebeurt, staat in elk geval buiten kijf. Zo zijn de fameuze verhalen over zeemeerminnen waarschijnlijk terug te voeren tot seksuele relaties die zeelieden hadden met de doejong, of met de lamantijn, twee zeezoogdieren.

Het verhaal van de kippenneuker werd vier jaar geleden in een Frans dorp nog maar eens bevestigd. Een kippenfokker vond dat veel van zijn dieren in verdachte omstandigheden stierven. Een veearts constateerde verminkingen die lieten vermoeden dat hier bestialiteit in het spel was. Kort daarop werd de buurman op heterdaad betrapt en ... wegens dierenmishandeling aangeklaagd.

6. Voorhuwelijkse betrekkingen en onwettige geboorten

Uit al wat we tot nu toe zegden is duidelijk dat er een discrepantie bestaat tussen wat de wereldlijke en vooral de kerkelijke overheid oplegt (de officiële norm) en wat werkelijk gebeurt (de feitelijke norm). Het begrip 'seksueel afwijkend gedrag'

moet dus gerelativeerd worden. Net als vandaag trouwens.

Nog één enkel voorbeeld. De naakte cijfers voor Velzeke, een plattelandsdorp, nu deelgemeente van Zottegem⁸, etaleren de geleefde werkelijkheid:

- % prenuptiale concepties (minimumstandpunt voor voorhuwelijkse betrekkingen)

1648-1699: 13,00 %

1700-1724: 18,29 %

1725-1749: 12,12 %

1750-1774: 15,38 %

1775-1796: 25,37 %

totaal: 26,34% op 429 geboorten.

Als we nu echt het seksuele gedrag van de bevolking willen kennen, moeten we bij deze cijfers nog het aantal onwettige geboorten tellen, zo bekomen we het aantal premaritalen. Dat geeft de volgende cijfers:

1648-1699: 34,36 %

1700-1724: 26,37 %

1725-1749: 33,33 %

1750-1774: 37,40 %

1775-1796: 64,79 %

totaal: 40,46 %.

Dat wil noch min noch meer zeggen dat in het laatste kwart van de 18de eeuw 60 % van de eerstgeborenen buiten het huwelijk worden verwekt. Waar zit hier de norm?

7. Naamgeving vondelingen ⁹

Als uitsmijter wil ik nog even ingaan op vondelingen, en meer bepaald op de naamgeving ervan. Daar zitten een aantal merkwaardige gebruiken in. Vooraf wil ik toch even zeggen dat de voorbeelden die we geven niet per se hoeven te betekenen dat iedereen met die naam afstamt van een vondeling. Laten we nu even de meest voorkomende namen van naderbij bekijken.

Een aantal kinderen, maar het is een minderheid, werd doodgewoon Vondeling genoemd, met varianten als Vondelinghs, Vondelinks, Vindelinckx en Vindelinck. Bijvoorbeeld Joannes Vindelinck, Hofstade, 1741. Nauw hierbij aansluitend zijn namen als : Abandon en Verlaedt (d.w.z. achtergelaten kind), Besteedt (verwijzend naar het gezin waarin het kind werd uitbesteed).

Nog naar 'herkomst' zijn de namen die verwijzen naar het vaderschap. Maria Barbara De Duytsche is volgens de parochieregisters van Erembodegem en ik citeer "een overblijfsel van de doortrekkende Duitse troepen in october 1675". In dezelfde lijn liggen de namen Petrus Doortrek (1794) en het doordenkertje Petrus Onverwacht (1787).

Heel wat vondelingen ontleen hun naam aan de plaats, het tijdstip of de omstandigheid waar ze werden gevonden. Het is ook veruit de grootste groep.

Een paar voorbeelden.

Een kind in 1739 in een stal gevonden, werd gekerstend onder de naam van Frans Van der Staelen. Een jongetje gevonden op de dorpsplaats, in 1752, noemde men Cornelius Van de Plaets en Martinus Van Lierde werd gevonden in Sint-Maria-Lierde (1778). Zo zijn er ook talrijke namen die verwijzen naar straten, pleinen, bruggen, monumenten en in het bijzonder kerken en kloosters. Een wel erg bijzonder geval was Catharina Messinck. Het arme wicht werd in 1699 op een mesthoop gevonden.

Namen die verwijzen naar het tijdstip van de vondst zijn onder andere Jaerdagch, Meiavond , De Meert, Vrijdag, Carneval, Vanden Avent, Naernoen, Middernacht, Van den Drijen, Van Bamis, Hemelvaart, ...

Heel wat namen lijken volkomen uit de lucht gegrepen. Maar als we de bronnen nader bekijken en de namen op een rijtje zetten, dan zien we dat er vaak werd gewerkt met reeksen.

Zo vinden we een reeks vondelingen met namen van wijnsoorten, of een reeks met houtsoorten. In dat laatste geval (1788) krijgen we de namen Without, Palmhout, Delenhout, Olmenhout, Weerhout, Pruymhout, Schrijnhout, Persenhout, ... Of een andere reeks, die begint met een kind dat werd gevonden op het kerkhof en dan

ook Kerckhof werd genoemd, vervolgt met Kerck, Graf, Schup, Steel en Grafsteen

Bijzonder subtiel wordt het wanneer de naamgever een boodschap, meestal een politieke of sociale aanklacht in de naamgeving verbergt. Een veel geciteerd voorbeeld is hier de volgende reeks uit 1789: Enfin Maria Theresia, Alles Petrus, (...), Ende Joanne, Maegere Joannes, Ratten Anne Marie ... en dat gaat zo verder tot en met Wij Carolus. Plaatsen we de namen op een rijtje en steken we er wat structuur in dan lezen we : 'Enfin, alles gaat om zeep en de magere ratten worden vet met gestolen goed, zodat stelen, roven, plunderen geene zonde meer en is. Onder wat tirannen leven wij?'

Het is een extreem voorbeeld, maar het geeft ons een idee van wat we allemaal kunnen ontdekken als we tussen de lijnen lezen. Ook bij een op het eerste gezicht banaal gegeven als de namen van te vinden gelegde kinderen.

Voetnoten

1 Onder andere: PUAUX (Anne), *Madama, fille de Charles Quint, régente des Pays-Bas*, Paris: Payot, 1987.

2 Een bijzonder goede bron voor ons onderwerp in het algemeen vormt het tweedelige werk van Jozef De Brouwer. DE BROUWER (Jozef), *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*,

Tielt: E. Veys, 1971-1972, 2 dln.

3 Ondermeer in: PREVENIER (Walter) en BLOCKMANS(Wim), *De Boergondische Nederlanden*, Antwerpen: Mercatorfonds, 1983, p.145.

4 DIETBOUD (J.), Een proces, voor de schepenbank van Hofstade, waarin het gaat over liefde ..., in: *Het Land van Aalst*, 1, 1949, pp. 30-31

5 Onder andere LAMARCQ (Danny), De bende en Jan De Lichte, *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, 1978-1979

6 VAN ISTERDAEL (Herman), Arbeid en seksualiteit. Een onderzoek naar de seksuele agressie op het vrouwelijk dienstpersoneel in het Ancien Régime, in: *Arbeid in Veelvoud. Een huldeboek aangeboden aan Prof. Dr. J. Craeybeckx en Prof. Dr. E. Scholliers van de Vrije Universiteit Brussel*, Brussel: VUB Press, 1988, pp. 113-122.

7 DEKKERS (Midas), *Liefdier. Over bestialiteit*, Amsterdam: Contact, 1992.

8 LAMARCQ (Danny), *Een geïntegreerd sociaal-economisch diepteonderzoek van het platteland in Z.-Vlaanderen: De parochie Velzeke in de XVII-XVIII eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1980.

9 DE MAN (Louis), Vondelingen en hun naamgeving, in: *Mededelingen van de vereniging voor naamkunde te Leuven en de commissie voor naamkunde te Amsterdam*, jg 30, 1954, 1-2, pp. 54-78 ; IBIDEM, Vondelingen en hun naamgeving. II. Te Brussel, in: *Mededelingen van de vereniging voor naamkunde te Leuven en de commissie voor naamkunde te Amsterdam*, jg 32, 1956, 1, pp. 15-47 ; GAUBLomme (Valère). Vondelingen en familienaamkunde, in: *Het Land van Aalst*, jg. IV, 1952, 3, p. 143, DE BROUWER (Jozef), Nog over vondelingen-namen, in: *Het Land van Aalst*, jg. IV, 1952, 4, p. 192.

VERJONGINGSINGREPEN : MARKTLIEDEREN OVER HERBAKKERS, HER- SLIJPERS EN HERGIETERS.

Willy L. BRAEKMAN

Anonieme gravure, uitgegeven door Jacques Lagniet (ca. 1665).

Er zijn van die thema's die eeuwenlang de volksverbeelding hebben aangesproken en dan ook steeds opnieuw opduiken. Ze zijn niet gebonden aan een bepaalde tijd of plaats maar trotseren in al dan niet geadapteerde vorm de eeuwen en komen op ver van elkaar gelegen plaatsen voor.

Zo'n thema is het oeroud verlangen van elke mens om de aftakeling door de notoire "tand des tijds" te stoppen, ja ongedaan te maken en de verloren jeugd te herwinnen. Deze taaie droom heeft geleid tot de fictie van een even imagi-

naire als spectaculaire verjongingsingreep waarvan bepaalde personen het geheim zouden hebben gekend. Hun komst werd door volksdichters aangekondigd die in bloemrijke taal verslag uitbrachten over de door hen verrichte wonderlijke ingrepen.

Uit Frankrijk zijn twee experte, natuurlijk alleen in de verbeelding bestaande smeden bekend die volgens de literaire en iconografische overlevering op hun aambeelden mensen konden hersmeden: Lustucru en Jean Tangous. Ze specialiseerden zich in het behandelen van oude vrouwen die onder hun ingrepen weer een jong meisjeskopje kregen toebedeeld waarmee ze, fris als madeliefjes, hun aangenaam verraste echtgenoten tegemoet traden. Lustucru specialiseerde zich in de lichamelijke verjonging, een plastische chirurgie *avant la lettre*, Jan Tangous werkte ook geestelijke en morele schoonheidsfouten weg. Het zijn overwegend vrouwen die door hun echtgenoten naar de smidse worden gebracht. Deze hersmeding gebeurt inderdaad meestal bij vrouwen en moet dan ook gesitueerd worden binnen de herbevestiging van de mannelijke superioriteit in wat de "querelle des sexes", of het gevecht om de broek wordt genoemd¹. Talrijke volksprenten tonen beide Franse wonderdoeners terwijl ze in hun smidse druk aan het werk zijn.

Maar ook de vrouwen zien met lede ogen de fysische deterioratie van hun ouder wordende echtgenoten aan. Ook zij hebben soms veel moeite met de lastigdoende, egocentrische wederhelften met hun verwaande illusies over eigen superioriteit. Voor die vrouwen staat een miraculeuze alambiek, een alchemistenatelier ter beschikking om daar op drastische wijze wat aan te doen.

Naast de smeden en de alchemisten zijn ook nog enkele andere specialisten actief. Zo is het vooral de molenaar die uit zijn oude-wijvenmolen charmante jonge dames te voorschijn tovert, en de bakker die oude vrouwen herkneedt en herbakt en ze in de oven schuift waaruit ze korte tijd nadien geheel verjongd weer te voorschijn treden.

Tenslotte is er nog de slijper. Op zijn steen werkt hij de sporen van de jaren weg bij hen die op zijn kunst een beroep doen. Naast de lichamelijke fouten wist hij ook de geestelijke gebreken uit en neemt morele tekortkomingen weg. Men ziet hem meestal bezig met neuzen (lichamelijke gebreken) of tongen (kwaadsprekerij) bij te werken.

In de regel pakken de meeste van deze specialisten zowel de fysische als de geestelijke fouten van hun "patiënten" hardhandig aan.

Uit de ons omringende landen zijn heel wat volkse prenten bekend die dit thema uitbeelden. In de Nederlanden is er een uit de zestiende eeuw daterende hout-sneede : een kleine windmolen waar echtgenoten hun oude vrouwen naar toe brengen en waaruit ze geheel verjongd te voorschijn komen. Uit de late zeventiende of vroege achttiende eeuw dateert een prent over de herbakkerij te Eeklo, die duidelijk verwant is met een nog bestaand schilderij in het Muiderslot².

Veel beter dan door prenten is het thema bij ons vertegenwoordigd in een groot aantal marktlieiden. Verjongende windmolens worden er in de achttiende eeuw gelocaliseerd in Brabant, en uit Gent stamt een carnavallied "gecomponneerd" en gezongen door Jacobus van Gaveren, dat handelt over "de mechanieke smis of Menschen-Ergieterij".

Herbakkers zijn aan het werk in een Gents lied uit 1792 en in een niet gelocaliseerd lied van J. Hamont dat een opvallende erotische inslag heeft³.

De Bruggeling Jan Garwig had in 1826 een lied op zijn repertoire, waarin gesignaleerd wordt dat een Duitse, rondreizende "operateur" tijdelijk deze miraculeuze bakkersoven heeft geïnstalleerd. Een tiental jaren vroeger reeds was in Noord-Nederland een collega opgedoken, de "kwak der kwakken" heet hij, in

een lied dat zeer waarschijnlijk uit Vlaanderen afkomstig was⁴.

Een wellicht Oostvlaams lied uit de negentiende eeuw heeft het over een stoommachine, toen een nieuwe uitvinding, die allerlei, louter lichamelijke gebreken wegwerkt. Waar die opgesteld stond wordt er niet bij verteld. Verder dienen we nog een liedtekst te vermelden, "gerymd en gesongen door Verstraete en Van Doren", twee Gentse zangers. De "ergieting" heeft hier plaats in een "mecanieke smis" die in de Arteveldestad op de Korenmarkt opgesteld was⁵. Nog een ander lied uit Oostende zullen we verder de gelegenheid hebben te vermelden.

Tot zover een overzicht van de liederen die tot op heden bekend zijn.

Verdere exploratie van nog niet nader bekeken bundels laat toe nog enkele nieuwe liedteksten aan het bovenstaande overzicht toe te voegen.

Het oudste wellicht is een anoniem lied uit de tweede helft van de achttiende eeuw dat voorkomt op een quarto-blaadje dat drie verschillende teksten bevat⁶. De laatste is de hierna volgende, een lied dat dient gezongen te worden op een melodie die mij niet van elders bekend is⁷;

Nieuw klucht-liet

Jonge Meyskens hoort naer mijn, gy zult
seker Winnaer zijn.

Stemme: Jonge Meyskens, lieve dieren.

Jonge meyskens, staekt u klagen,
'k Heb in stad wat niuws verstaen,
Schoon dat gy wat moet verdragen,
Het zal haest wel anders gaen,
5 Principael die met koffuren,
Moy de alamode staen.
Sus sus Trintjen wilt niet treuren,
Den minne God die plant de vaen.

Eenen Backer heeft gevonden,
10 Door Apollo eenen konst,
Noyt kan eenig mensch doorgronde[n],
Hoe dat hij dat heeft begonst,
Door syn bulten ende zeven,
Maekt hy sijne blom soo fijn,
15 Door den gist kan hy doen leven,
Die schier aen de dood vast zijn.

Maer het aerdigste van alle[n],
Dat hy backt van alle slag,
Voor de geen die geiren mallen,
20 Hoort den hooren allen dag:
Jonge Meyskens by heel hoopen,
Rijpe, drooge ende groen,
Zijn bij Backer Jan te koopen,
Kiest, het is een nieuw fatzoen.

25 Voor een schelling zijn best,
En vier stuyvers middel maet,
Vijf groote, wie koopt mijn reste,

Koopt maer aen, mijn lieven maet,
Noyt en hebt gy van u leven,
Noyt soo goeden koop gesien !
Morgen zijn sy niet te geven,
'k Sluyt mijn winkel voor de lien.

'k Hebbe Quesels en Begijnen,
Jonge Meyskens van plaisier,
Die in Bacchus school verschynen,
Daer is weer wat anders hier,
Boerinnen ende Joffrouwen,
Schamel ende rijcke lien,
Immers wat me[n] kan aenschouwen,
Is by my Backer Jan te sien.

Maer wat wil ik dog al praten,
'k Wil de meyskens laeten staen,
En doorwandelen de straeten,
Just kom ick hier aengegaen,
'k Sien een gieters winkel open,
Die my riep en seyde' : mijn vriend,
Wat is 't dat gy hier wilt koopen,
Waer van wilt gy zijn gedient ?

Meyskens die geen man en krygen,
Komt, ick giet hier allen dag,
Doen begon ick wat te swijgen,
Als ick al sijn doen aensag,
'k Sag daer te voorschijn komen,
Jongmans soo groote, kleen,
Het getal was niet te nomen,
5 Die in forma verscheen.

60 Speelman, Boeren en heeren,
 Kuypers, brouwers, winkeliers,
 En die met de pen verkeerem,
 Hoedemaekers, herbergiers,
 Metsers, wevers en beenhouwers,
 Timmerlieden alle soort,
 Huyvetters en leertauwers,
 Bracht den gieter my al voort.

65 'k Laet de jonge mejskens kiezen,
 Voor 10. stuyvers de beste uyt,
 De geen die de bloeme verliesen,
 Worden by mij haest de bruijd.
 Eenen schelling zijn de minste,
 70 Den gieter en siet niet nauw,
 Hy doet met een kleyne winst,
 Koopt, die word geiren vrouw.

Laet het poed'ren en friseren,
 Laet die santonetten staen,
 75 Laet geen tijd voor by passeren,
 Maer wilt naer den gieter gaen,
 Daer zult gij u gouste vinden,
 Voor thien stuyvers en niet meer,
 Wie en sou hem niet verbinden,
 80 Aen een boer of wel een heer.

Komt hier ook babijne telders,
 Komt wacker by Backer Jan,
 Rechte kuijkers, vrouwen quelders,
 Die soo geiren maekt den man,
 85 Door uw boffen ende blaesen,
 Als een O in cijffer staet,
 Tusschen kannen ende glaesen,
 Zijt gij daer den besten maet.

Meyskens als wanneer gij kiezen sult,
 Onthout wel mijnen raet, 90
 Om uw keus niet te verliesen,
 Kiest een uijt de middel maet:
 Niet te kleen noch niet te rijk,
 Te jong nog oock niet te oud,
 Maer neemt een naer uws gelijken, 95
 Dat gij moogt zijn wel getrouwt.

Tekstuitleg

3. *Schoon*: ofschoon; *verdragen*: zich laten welgevallen. 5. *koffuren*: cf. Fr. *coiffure*, haartooi. 6. *alamode*: Fr. *à la mode*, naar de mode. 8. *plant de vaen*: kondigt zijn rijk aan. 13. *bul-ten*: 'buidelen' (pletten) van het graan. 16. *schier*: nauw, dicht. 19. *mallen*: *gekscheren*. 20. *den hooren*: de hoorn waarvan het geschal zijn komst aankondigt. 24. *fatzoen*: fenomeen, mode. 25. *schelling*: een zilveren muntstuk ter waarde van zes stuivers. 37. *grootte*: vrij groot zilveren muntstuk ter waarde van een halve stuiver. 31. *geven*: laten, kopen. 38. *schamel*: eenvoudige. 44. *Just*: pas. 56. *informa*: Lat. in de (giet)vorm. 57. *Speelman*: muzikant. 61. *Metsers*: metselaars; *beenhouwers*: slaggers. 67. *de bloeme*: de maagdelijkheid. 71. *Hy doet*: hij is tevreden. 73. *friseren*: het haar krullen. 74. *santonetten*: betekenis mij niet duidelijk. 77. *gouste*: goesting, wat je bevalt. 79. *hem...verbinden*: huwen. 81. *babijne telders*: arbeidsters in spinnerijen die de *bobijnen* in het oog hielden, hier schertsend 'bobijnen tellen' genoemd. 83. *rechte kuijkers*: bet. Onzeker. 84. *maekt den man*: stoer doet. 85. *blaesen*: snoeven.

De inhoud van dit lied leunt aan bij de verjongingskuur, maar neemt toch een heel bijzondere positie in. Aan de ene kant is er sprake van een bakker en een gieter, wellicht een tingieter, die beiden jonge mensen voortbrengen. De eerste bakt jonge vrouwen, de tweede jonge mannen. Er zijn er voor elke beurs en het spreekt vanzelf dat beide wondere stielmannen geen concurrenten zijn, maar elkaar aanvullen.

Het lied is geen verjongingslied in de strikte zin, want van her-bakken of her-gieten is er geen sprake. Het is dus een verwant thema dat ook als eigenaardigheid heeft dat in één en hetzelfde lied twee verschillende ambachtstui samen voorkomen.

Liederen die een slijper met zijn steen in actie beschrijven zijn in de Nederlanden zeldzaam. Slechts in de Kempen wordt op een niet nader gepreciseerde plaats een herslijper gesignaleerd, als we een Leuvense almanak voor 1738 mogen geloven⁸. De herslijper specialiseert zich in het wegwerken van geestelijke en morele gebreken. Vooral heeft hij het op de tong gemunt die liegt, valse maren rondstrooit, bekvecht, de goede naam van anderen in opspraak brengt, vloekt, vuilpraat, aan meisjes valse beloften doet, enz. Twee nieuwe liederen illustre-

ren dit. Het eerste dateert wellicht uit het midden van de achttiende eeuw⁹, de zanger is onbekend en de zangwijze heb ik nergens anders aangetroffen.

De smidse van J. Tangous. Kopergravure uitgegeven door C. Binet (ca. 1665).

Gekleurde houtsnede, uitgegeven door Pellerin te Epinal (ca. 1850).

Den nieuwen slyper onlangs aengekomen

Stemme: Den ouden Schaer-slyp, tiere liere tiere la

Daer is een nieuwen Slijper,
Gekomen in het land,
Of eenen tong-afnijper,
Voor al die abundant
5 Liegen met critiken te veel,
Mengelen het sand onder 't meel,
Hy sal, hij sal slijpen de tongen altemaal,

Op sijnen steen of bal.

En ook van die vergaeren,
Op merkt en op de straet,
10 Met alderhande maeren,
Hoe 't in het Leger gaet,
Daer liegen met behendigheit,
En klappen naer hun gesintheit,
Hij sal, hij sal, enz.

Ook die te vele twisten,
15 De tong slijpt hij op maet,
Met logen-tael of listen,
En allen slechten praet,
Stellen heel 't land en stad in roer,
Doen vluchten heer, borger en boer,
Hij sal, hij sal, enz.

20 Die komen kwaed te spreken,
Waer door het nijdig vier,
Word in een huis ontsteken,
Met vloeken en getier,
Waer door dat somtijds man en wijf,
Kijven en vechten lijf om lijf,

Hij sal, hij sal, etc.

Die d'eer en faem verheven,
steelt van sijn even-mensch,
Die men noit weer kan geven,
Die slijpt hij naer den wensch,
De tongen hij aerdig opschort,
Die klapt dat iemant komt te kort,
Hij sal, hij sal, enz.

Al die te veel commeeren,
Aen thé of kaffe-bal,
Hun even-mensch blameeren,
Die tongen slijpt hij al,
3 Jongmans die met een listigheid,
Bedriegen menig jonge Meid,
Hij sal, hij sal, enz.

De schenders van Gods Wetten,
Lasteraers in 't verblijck,
4 Sal hij op den steen setten,
Soo wel arm als rijk,
Vloekers en sweeders, onkuisschaert,
die de tonge niet wel bewaert,
Hij sal, hij sal, enz.

Den Slijper is aen 't werken,
Veel hun contentement
4 Al die dit wel aenmerken,
Geven hem een present,
Om dat hij slijpt soo sacht en soet,
Draeyt hij de pluimen op de hoed,
Hij kan, hij kan slijpen voor Mel, Trijn en Marjan,
Ook voor menig braef man.
Eynde

Tekstuitleg

5. *critiken*: afbrekende commentaar. 7. *vergaderen*: vergaderen, samenkomen. 10. *in 't Leger*: wellicht een referentie aan de invasie door de Fransen in 1744-45. 12. *klappen*: spreken. 30. Die iemand nadeel (*te kort*) berokkent. 31. *commeeren*: kletsen. 38. *in't verblijck*: lees: *in 't publijk*, in het openbaar. 39. *op den steen*: op de slijpsteen leggen maar ook aan de schandpaal stellen. 44. Tot vreugde van velen. 46. een *present*: een geschenk. 48. *Draeyt*: lees *Draegt*.

Het tweede lied is van veel jongere datum: het stamt wellicht uit het midden van de vorige eeuw. Het komt voor op een los blad in klein folioformaat, waarop nog drie andere liedteksten afgedrukt zijn¹⁰. De drukker is F. Hage te Gent. Op het einde staat: "Gezongen door Jan Van Dale". Van deze zanger zijn nog enkele andere liederen bekend¹¹, maar biografische gegevens ontbreken. Het lijkt mij waarschijnlijk dat hij een Gentenaar was, daar zijn liedjes in de Arteveldestad werden gedrukt, maar zeker is dat vooralsnog niet.

Deze slijper is afkomstig uit Engeland en reist in België rond. Na zijn aankomst te Oostende, slijpt hij eerst de tongen van de "vischwyven". Dan reist hij naar het binnenland, verblijft enige tijd te Brugge, Gent, Dendermonde, Aalst en Kortrijk, en overal waar hij komt, heeft hij de handen vol. Dit gebeurt "met het nieuwe jaer", zodat het lied wel rond de jaarwisseling zal zijn gezongen:

[Den nieuwen slyper]

Een nieuwen slyper uit Engeland,
 Die komt naer ons vaderland,
 Hy heeft de vuile tongen, groot en klein,
 Hunne tong geslepen yn.
 5 Ook hier in Belgie met het nieuwe jaer,
 Zal hy gaen slypen in 't openbaer,
 Ja al de vuile tongen, een voor een,
 Die moeten op den slypersteen.

Voor het erst komt hy in Oostende aen,
 10 Al de vischwyven onder een,
 Ziet men in massa de straet op gaen,
 Maer nu helpt hun geen geweën.
 In Brugge slypt hy met groot gedruis,
 Want daer woont ook al een helsch
 15 gespuis,
 Van vuile tongen die dan een voor een,
 Moeten op den slypersteen.

Van daer komt hy naer de stad van Gent,
 Daer is werk in overvloed,
 20 Want de komeren zyn daer lang bekend,
 't Schijnt dat ieder hun misdoet,
 Schele Beth als kapitein trekt vooruit,
 Alle de andere met trommel en met fluit,
 Die trekken naer den slyper een voor een,
 En moeten zoo op zynen steen.

25 In Dendermonde, Aalst en Kortryk,
 Zyn de tongen ook wat fyn,
 Zy blameren burger en geestelyk,
 Want zy geven een ieder 't zyn.
 30 Zy stoken tweedragt in menig huis,

Eene komeer is voor elk een kruis,
 Maer 't is gedaen, zy moeten een voor een,
 Al op den slyper zynen steen.

Laetst kwam den slyper voorby een huis,
 Waer een twaelftal vrouwen dan,
 Hunne tong wendden met een helsch gedruis:
 Ieder klaegde er van haren man,
 Onder het drinken van den kaffé,
 Halt, zei den slyper, gy moet hier meê,
 En sleep ze met hun, zoo een voor een,
 4 Met hunne tong op zynen steen.

Het is een groote gunst voor ons land,
 Dat den slyper hier komt aen,
 Als al de vuile tongen zyn van kant,
 Zal het zeker beter gaen,
 4 Want het kommeren in dorp en steê,
 Brengen veel twist en stooren den vreê,
 Maer ziet den slyper ligt op zynen loer,
 Een ieder die krijgt zynen toer.

Een laatste lied uit de vorige eeuw handelt over het hergieten van “oude wijven”. Het komt voor op een quarto dubbelblaadje en is ‘gecomponeerd’ en gezongen door een zekere Peter Engels, een “inwoonder te Gemert”, een landbouwdorp in Noord-Brabant¹². Deze marktzanger heb ik nergens vermeld gevonden en hetzelfde geldt voor de melodie¹³.

Deze hergieter zou ook uit Engeland afkomstig zijn. Daar was hij door zijn wonderlijke kunst zo beroemd geworden dat het Parlement hem koning wilde maken. Maar de koning, “door jalousie gekweld”, probeerde hem te laten ombrengen. Men gooide hem echter in de zee, waar hij door een grote vis werd ingezwolgen en bij het Sas te Oostende weer uitgespuwd. Daar ging hij weer aan het werk en de klanten stroomden van alle kanten toe.

Een lied over een Oostendse hergieter van oude vrouwen komt eveneens voor in *Het Groot Oostensch Liedtboeck*¹⁴. Het werd gezongen door David Vermeulen op de wijze “De Oostendse Manège”. Het lied telt tien strofen van negen verzen (waarvan de laatste twee herhaald werden). Het merkwaardige is dat dit lied, op een strofe (strofe 2) na, zo sterk verwant is met het hiernavolgende lied van Peter Engels dat het ene aan het andere rechtstreeks schatplichtig

Adr.. Vande Venne, Tafereel van de Belacchende Werelt ('s Gravenhage, 1635), p. 215.

is. De vraag is alleen wie de oorspronkelijke dichter is geweest. Bovendien vraagt men zich af hoe een inwoner van Gemert ertoe kwam een lied te zingen dat in het verre Oostende gelocaliseerd wordt. David Vermeulen echter was wel, zoniet een Oostendenaar, dan toch zeker een Westvlaming. Heeft Peter Engels een vermoedelijk wel. Ziehier de tekst van het lied van Engels:

***Klugtig-liedeken, van eenen konstenaer,
die van oude wyven jonge kan gieten***

Stemme: Van lagt op myn lief Cath[rientje]

Vrienden zyt al te zaem verblyd,
Over deés nieuwe maeren,
Vermits dat het nu word gezeyd,
Ik moet het gaen verklaeren,
5 Hoe in ons Nederland,
Eenen kwam vol van verstand,
Uyt Engeland gevaeren,
Voor die heeft een gedaegde vrouw,
't Zyn wonder blyde maeren,
10 Vrouwkens staekt uwen rouw.

Hy heeft een wonderlyk pratyk,
Voôr deézen noyt geweéten,
Dat heeft hy uyt 't Westiensche ryk,
Zeer konstig afgemeéten,
15 Voir vrouwkens scheef en krom,
Vol bulten van ouderdom,
Heel jong en frisch kan maeken,
Al of zy waeren zestien jaer,
Zyn dat geen wonder zaeken?
20 Vrouwkens verheugd u maer!

Hy wierd geëerd in Engeland,
Om zyne vernufte daeden,
De vrouwkens van g'heel Westerland,
Met ouderdom belaeden,
25 D'oogen blind, den neus krom,
Dood doôr den ouderdom,
Met 't hoofd vol gryze haêren,
Die zaemen keeren wederom,
Als meyskens jong van jaeren,
30 Zeer jeugdig als een bloem.

Het Parlement heeft met geweld,
Hem Koning willen maeken,
Maer doôr de jalousie gekweld,
Den koning om deés zaeken,
Zogt met een vreedheid groot,
Hem te brengen ter dood:
Hy heeft duyzend pistoôlen,
Beloofd voor die hem brengen kan,
Uyt zijn gezigt verhoôlen,
Dat aerdig konstig man.

Maer ziet door de geldgierigheyd,
Als Judas was bezeéten,
Een booswigt heeft op korten tyd,
Hem in de zee gesmeéten,
Een grooten visch, zeer rap,
Zwolg hem door zyn keel-gat,
't Is schier noyt geweéten,
Hy heeft hem by 't Oostensche sas,
Nog leevend uytgescheiten,
5 Hy komt hier ook van pas.

Daer heeft hy hem in 't werk gesteld,
Om oude wyfs 't ergieten,
Hy wilt tot heden nog geen geld,
Hy toont zyn consten nog voor niet,
5 Nog veertien dagen tyd,
Voôr die oud geworden zyt.
Al zoud gy u doen draegen,
Wanneer dat gy ergoôten zyt,
G'en zult u noyt beklaegen,
6 Gy word een jonge meyd.

Lestmael zag ik een oude vrouw,
Van meer dan honderd jaeren,
Zy wierd ergoôten rap en gouw,

5
 Veel die verwonderd waeren,
 Daer was van hoofd tot voet,
 Geen druppel jeugdig bloed,
 Ja niet dan stomme leden ...
 Maer zy kwam uyt den vorm schoon,
 Jeugdig en frisch getreeden,
 Als 't schoonste vrouws persoon.

Maer het wonderste onder een,
 Ik zag een oud karoni
 Zy had een bult en maer één been,
 En ook leelyk van tronie,
 5 De hoogde van een zwyn,
 Nog wilt ze ergoôten zyn.
 Hy kwam te kort van spyze,
 Hy smolt daer een deel kuyen by.
 Het gong doch in een reyze,
 0 Zy was jeugdig en bly.

Daer was een boer, hy had een vrouw,
 Als eenen moor zoo duyster,
 Van ouderdom de kaeken blauw,
 De ooggen zonder luyster,
 5 Zy gong ook op de baen,
 Om na Oostende te gaen.
 Hy is niet meer verlegen,
 Hy heeft voor zyn verrumpeld wyf,
 Een jonge vrouw gekregen,
 0 Al tot zyn tyd verdryf.

Men ziet de vrouwkens op de baen,
 Gelyk als na een feeste,
 Zoo vlytig na Oostende gaen,
 Verheugd en bly van geeste,
 5 Bedelaers, vrouwkens en boerin,
 Kweezel, beggyn niet te min,

Veel groote van fatsoenen,
 Al telde ik tot morgen vroeg,
 'k Zou 't getal niet noemen,
 't Geen zaemen daer bedroeg. 100

Daer mé sluyt ik dit aerdig lied;
 Was 'er iemand gevonden,
 Die van oud jong kan maeken ziet,
 Dit waer ten alle stonden,
 Voor ieder groot plaisier ... 105
 Veel die naer een Venus dier,
 Met al hun kragten jaegen,
 Waer dat zy met een oude vrouw,
 Verslyten hunne dagen,
 Al tot hun smert en rouw. 110

Tekstuitleg

2. *maeren*: berichten, geruchten. 8. *gedaegde*: oud van dagen. 11. *pratyk*: praktijk, ambacht. 13. *Westiensche*: West-Indisch (?). 14. *afgemeeten*: uitgewerkt. 23. *Westerland*: Engeland. 30. *bloem*: lees: *blom* (rijmt met wederom). 37. *pistoôlen*: naam van een bepaald soort geldstukken. 39. *verhoôlen*: verdwenen. 72. *karoni*: cf. Fr. *charogne*, kring. 77. *spyze*: stof voor het gieten (vgl. klokspijs). 78. *kuyen*: keien. 79. *reyze*: keer. 82. *moor zoo duyster*: neger zo zwart. 87. *verlegen*: beschaamd. 97. *groote van fatsoenen*: fatsoenlijke dames uit de hoge (*grote*) wereld.

Voetnoten

1. BEAUMONT-MAILLET (L.), *La querelle des sexes XVe-XIXe siècles* (Paris, 1984).
2. HAZELZET (K.), *Heethoofden, Misbaksels en halve Garen. De bakker van Eeklo en de burgermoraal* (Zwolle, 1988).
3. STALPAERT (H.), "De Verjongingskuur bewerkt door Molenaar en Bakker, Smid en Stoker. Een volkskundig onderzoek", *OVZ* 40 (1965), 256-269 en 41 (1966), 29-44.
4. In de K.B. te Brussel (Sig. II 95-158 C III nr. 30) komt ditzelfde lied voor op een liedblaadje waarvan een lied ca. 1812 kan gedateerd worden. Op het einde staat: "Door Lonthouwer Componist / Die meer den vrede agt als den twist". Deze (Gentse ?) zanger is niet van elders bekend.
5. Voor de teksten van de in deze alinea vermelde liederen, zie BRAEKMAN (W.L.), *Hier heb ik weer wat nieuws in d'hand. Marktlie-deren, Rolzangers en Volkse Poëzie van Weleer* (Gent, 1990), pp. 345-81.
6. Het blaadje maakt deel uit van een bundel marktlie-deren in de Bibliotheek van de Univ. te Gent: BL 5763(51).
7. TOP(St.), *Komt vrienden, luistert naar mijn lied. Aspecten van de marktzangers in Vlaanderen (1720-1950)* (Tielt, 1985), vermeldt deze melodie niet.
8. BRAEKMAN (W.L.), *Op.cit.*, p. 365.
9. Bibl. Univ. Gent: BL 5763(25).
10. Het blaadje wordt bewaard in de Stadsbibliotheek te Antwerpen: Sig. 77a RAR(VII), nr. 105. Een gedeelte van de titel is weggescheurd.
11. TOP (St.), *Op. cit.*, p. 184.
12. Het liedblaadje komt voor in de Stadsbibliotheek van Antwerpen, Sig. 77a RAR(VIII), nr. 25.
13. TOP (St.), *Op.cit.* vermeldt noch de zanger noch de melodie.
14. KLAUSING (J.), *Het Groot Oostensch Liedtboek* (Aartrijke, 1991), pp. 196-198.

VERJONGINGSRITUELEN IN DE SPROOKJES

Een poging tot contextualisering

Harlinda LOX

Slaat men er de bekende *Motif-Index of Folk-Literature* van Stith Thompson op de verjongingsrituelen na, dan krijgt men onder D.1338 een opsommende beschrijving van de wijzen waarop de verjonging geschiedt en van de magische rekwisieten die de verjonging bewerkstelligen. Onderscheiden worden 13 verschillende categorieën. De mens kan zich verjongen door een magische drank, plant of stuk fruit te nuttigen; door in melk, in een bron of fontein te baden; door in een magische molen gemalen te worden en tenslotte door het land van de eeuwige jeugd te bezoeken. Magische rekwisieten zijn o.m. ring, olie, honing, tobbe, mest, veer, rijst. Het moge duidelijk zijn dat een zulke lijst slechts de rijkdom van het aangeboorde thema suggereert, onvolledig is en een vlakke parafrasering van een heel complexe materie biedt. Er ontbreekt elke vorm van contextualisering. De vraag die de volkskundige zich consequent stellen moet is de volgende: door middel van welke betekenis-kaders kan men een motief in zijn wetenschappelijke greep krijgen?

Een eerste differentiatie geschiedt door de opsplitsing van de grote noemer "volksliteratuur" in de verschillende subgenres. Het sprookjesoptimisme en het bekende happy end vormen slechts bij de zogenaamde Europese tover-

sprookjes een wezenlijk bestanddeel. Waarschuwings- en afschrikkings-sprookjes eindigen vaak met de ondergang van de held; etiologische verhalen verklaren dikwijls hoe een paradijselijk geordende natuurtoestand door een fout voorgoed verloren ging; kettingsprookjes kennen een abrupt, negatief of zelfs wreed einde. Daar waar de sagen doordrongen zijn van de numineuze angst, verheft het grappige sprookje zich door de lach boven de nood van het dagdagelijkse bestaan. De genres en subgenres beantwoorden aan verschillende psychische grondhoudingen van de mens en dit heeft ook zijn weerslag enerzijds op het al dan niet voorkomen van verjongingsrituelen in bepaalde genres en anderzijds op de beoordeling van de verjongingsrituelen die er in voorkomen. Staan ze in dienst van het extreme levens- en geluksprincipe van de held uit het toversprookje? Verschijnen ze als een heiligenwonder in de legende of als een parodie op een heiligenwonder in het grappige sprookje? Een mislukt verjongingsritueel in het etiologisch verhaal verklaart dan weer de oorsprong van de aap. Een verdere uitkristallisering van de problematiek specifiek in de sprookjes wordt nog bereikt door het inbrengen van de klassieke dichotomieën zoals held versus antiheld; man versus vrouw; jong versus oud; goed versus kwaad; mooi versus lelijk. Werkt

het baden in de hete melk voor de held als een verjongingsritueel, dan brengt dit omgekeerd voor de oude koning die hetzelfde doet de dood. Mannen worden in het vuur jonggegloeid terwijl vrouwen door de oudewijvemolen gedraaid worden enz. Hier sensibiliseert de volkskundige voor onderliggende metafysische, sociale, esthetische, (im)morele en erotische spanningen in de sprookjes.

Binnen elk subgenre gelden typologische wetmatigheden die steeds betrokken moeten worden op het te onderzoeken motief. De bekende sprookjeswetenschapper Max Lüthi heeft voor het Europese toversprookje een aantal literair-stilistische kenmerken ontwikkeld. Bekende "wetten" zijn o.m. de eendimensionaliteit van het sprookje (geen scherpe grenzen tussen de alledaagse en de wonderbaarlijke wereld) in tegenstelling tot de tweedimensionaliteit van de sage; de isolerende tendens (o.m. het wegtrekken uit de bekende omgeving), de abstracte stijl van het sprookje. Wonderlijke gebeurtenissen in het sprookje (verminking, metamorfose, verstening, verwonding enz.) die voortdurend de grenzen van leven en dood verleggen, worden gedragen door een ongekende, bijna speelse lichtheid. Dit hangt in grote mate samen met het feit dat de sprookjesheld zelf geen figuur

van vlees en bloed zoals de sagenmens lijkt te zijn. Nergens worden de fysieke aspecten van pijn, ziekte, verwonding, veroudering of ontbinding verhaald. Bovendien vertoont hij geen gevoelens als liefde, haat, angst of verbazing en we vernemen al evenmin iets over zijn psychische drijfveren, bedenkingen of redeneerwijzen. Hij is een vlakke figuur die noch de rijkdom van de ervaring noch de beklemmende rem van de herinnering kent en tot driemaal toe met de naïeve onbevangenheid van een kind eenzelfde handeling kan ondernemen of eenzelfde fout begaan kan. Specifiek betrokken op het thema van de verjongingsrituelen kunnen hier antwoorden gevonden worden op onder meer volgende vragen:

1. De topografie van de plaatsen waar men zich verjongen kan of waar de magische rekvisieten gevonden kunnen worden. Waar groeit de boom die de verjongende appels draagt, waar borrelt het water van de eeuwige jeugd enz.?
2. Hoe gebeuren de verjongingsrituelen? Worden ze gedetailleerd beschreven of niet? (Neiging tot extreme beeldentaal van het sprookje, tot scherpe contrasttekening enz.)
3. Hoe worden de verjongingsrituelen ondergaan? (Probleem van ontbreken van innerlijkheid en emotionaliteit) Of heeft het verjongingsritueel enkel een

verteltechnische functie? Het vage in het sprookje kan gecontrasteerd worden met bv. gedetailleerde beschrijvingen uit de literatuur ten tijde van de romantiek, die veelal doorspekt is met volkskundig gedachtegoed. Zie het beroemde bad van de jonge dichter in de onderaardse bron uit de roman van Novalis *Heinrich von Ofterdingen* (1802) (Eerste hoofdstuk).

4. Wie voert de verjongingsrituelen uit? Hier komen volkskundige (voor)oordelen van bepaalde beroepen (smid, bakker, molenaar) ter sprake. Hier kunnen andere invloeds- en geloofssferen een rol spelen: mythologische en religieuze connotaties, bijgeloof, spreekwoorden enz. Voor een gedifferentieerde beoordeling van de smid moet een breed betekenisveld afgetast worden. Er kan geweest worden op beroemde smeden in de mythologie en in sagen; er dient rekening gehouden te worden met een religieuze component (smid-Christusfiguur, verbinding met de hoefsmid Eligius); het profiel van de smid in andere sprookjes, bv. de listige smid versus de domme duivel/ dood in het beroemde sprookje van Smidje Smee enz., dient geschetst.

Ook de sprookjes zelf die verjongingsrituelen bevatten hebben een eigen overleveringsgeschiedenis. Het achterhalen van de chronologie van een sprookje,

zijn herkomst, de verspreidingskanalen verstrekt eventueel informatie over de ouderdom van bepaalde verjongingsrituelen. Het in stukken kappen, verbranden, de onthoofding, het verjongingsbad, de verjonging door bijslaap zijn bv. voorchristelijke motieven; terwijl de gloedoven, oudewijvemolen het jongsmeden van jongere datum zijn.

Sprookjes fungeren in de Middeleeuwen bv. als een narratieve iconografie naast de gravures en houtsneden. De bestudering van de afbeeldingen van verjongingsrituelen op houtsneden en gravures kan bijdragen tot een verfijndere chronologie. Bovendien dient ook de genese van de bundel zelf waarin de sprookjes verschenen betrokken te worden zowel op de vorm van het sprookje en als op de vorm van de daarin voorkomende motieven. De bekende bundel van de gebroeders Jacob en Wilhelm Grimm *Sprookjes voor Kind en Gezin* werd tot zevenmaal toe tijdens het leven van de gebroeders Grimm zelf herwerkt. (De eerste uitgave verscheen 1812-1815; de laatste 1857). Selectie- en bewerkingscriteria van de verzamelaars/ uitgevers drukken een niet te onderschatten stempel op de zogenaamde "tijdloze", "onberoerde" "volkssprookjes". Tenslotte moet het bewustzijn aangescherpt worden dat elk sprookje dat men onderzoekt slechts een variant is van een internationaal verhalentype (zie

de catalogus van Aarne Thompson, afgekort als AaTh). Door de studie van de varianten van eenzelfde sprookje krijgt men inzichten in nationale eigenheden, lokale en regionale inkleuring van internationale vertelpatronen.

Een laatste differentiatie wordt verkregen wanneer men de verschillende interpreten aan het woord laat. Is het sprookje voor de psycholoog een verhaal van rijping en volwassenwording, van initiatie in 's levens geheimen van liefde en dood, dan kan het verjongingsbad in de hete melk gezien worden als het afsterven van de demonische vader-dochter binding en het op deze wijze vrijmaken van de weg voor een nieuwe partnerbinding. Werd het sprookje als een opvoedend verhaal voor kinderen geconcipeerd, dan werden misschien sommige wreedheden die gepaard gaan met verjonging gemilderd of weggelaten enz. Het al dan niet illustreren van sleutelscènes, het opteren voor een bepaalde illustratiestijl (expressief, idyllisch, surrealistisch) kan aan een sprookje een zekere meerwaarde verlenen. Het moge duidelijk zijn dat men als wetenschapper met de informatie uit dit luik met de grootste voorzichtigheid omspringen moet, daar er hier een opening voor het speculatieve gemaakt wordt.

Bibliografische referenties van de secundaire werken waar in de tekst naar verwezen wordt :

AARNE (A.)/ THOMPSON (S.), *The Types of the Folktale. A classification and bibliography*. Helsinki 1961 (FF Communications 184).

GRIMM, *Sprookjes voor kind en gezin*. Volledige uitgave van de 200 sprookjes en 10 kinderlegenden verzameld door de gebroeders Grimm met uitvoerige aantekeningen en registers. Rotterdam 1991⁶ (= Vertaling van de 7de druk)

LÜTHI (M.), *Das europäische Volksmärchen*. Tübingen 1947.

THOMPSON (S.), *Motif-Index of Folk-Literature. A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Kopenhagen 1955-1958, 6 Bde.

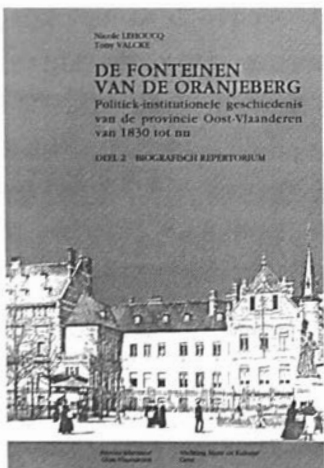

ippa

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent

Kouter 1 - 9000 Gent - Tel. 09/225.75.41

Nicole LEHOUCQ
Tony VALCKE

**DE FONTEINEN
VAN DE ORANJEBERG**

Politiek-institutionele geschiedenis
van de provincie Oost-Vlaanderen
van 1830 tot nu.

DEEL 2 . BIOGRAFISCH REPERTORIUM
met gegevens over de 18 gouverneurs, 80 gedeputeerden, 18 voorzitters van de Provincieraad, 1335 provincieraadsleden en 9 provinciegriffiers die de provincie Oost-Vlaanderen de voorbije 160 jaar hebben bestuurd en besturen.

452 p., 225 foto's
1.500 fr.

Bestelling:
Uitgeverij Stichting Mens en Cultuur
Groot-Brittanniëlaan 43
9000 Gent
of
via de boekhandel
ISBN 90-72931-71-8

Een bijzonder nuttig naslagwerk!
Uitgave i.s.m. het Provinciebestuur
Oost-Vlaanderen

ZWINGELINGEN: dans- en drinkpartijen voor jongelui te Letterhoutem (17de E)

Willy L. BRAEKMAN

ZOEKEN EN ZANTEN

In de loop van de zeventiende eeuw richt de abt van de Sint-Pietersabdij bij Gent, een schrijven aan de "prochypape" van Letterhoutem, één van de vele dorpen die aan de Gentse abdij toebehoorden¹. Het stuk is niet gedateerd maar kan op basis van de hand gesitueerd worden in de zoëven genoemde eeuw. Hij schrijft:

Alsoo tonser kennisse ghekommen ist (*sic*) datter binnen de prochie van letterhautem voor desen dickwil groote schandaelen sijn gheschiet ter causen der jusencien² van aldaer t'elckent tot den swynghelynghe plachten te beroepen³ de jonghe meiskens ende knechten⁴, namentlick op zaeterdaeghen ende, dat ergher is, de selve aldaer laete in den nacht te hauden dansen, ter oorsaecken van welcken niet alleene groote schandaelen ghebuert en sijn, nemaer oock des sondaeghs den goddelijcken dienst versuymt is, so ist dat van weghe dheeren regierders van d'abdije van Ste Pieters omme daerinne te voorsiene, verboden ende gheinterdiceert wort dat hem niemant voortaan en sal vervoorden van in groote swynghelinghen te beroepen tsamen meiskens ende knechten op peyne van te verbueren thien ponden par. sheeren proffyte.

Op de vergadering van de dekens, die door Mgr. Triest in oktober 1624 te Gent

werd samengeroepen, werden *swingelfeesten* verboden. Op die samenkomsten, waar jonge meisjes en oudere vrouwen aan huis vlas bewerkten, werden na het werk ook jonge mannen geïnviteerd en werd dan gegeten, gedronken en gedanst⁵. Het was een algemeen verspreide manier van ontspanning die in andere streken ook *labbayen*⁶, *spinninghen*⁷, of *swingelingen* genoemd werd en zeker ten minste ook nauw verwant was met het *quanselbieren*⁸.

Daar deze samenkomsten in verband stonden met het zwengelen of zwingelen (cf. *swingeling*) van vlas, hadden ze uiteraard veelal in de winter plaats. Men mag aannemen dat gedurende de week er alleen gewerkt werd, maar dat op zaterdagavond de teugels gevierd werden en men jongens uitnodigde om zich samen te amuseren⁹. Uit het abtelijk schrijven blijkt dat het vooral de zaterdag en de zondag waren waarop "groote schandaelen" zijn gebeurd.

Deze *spinningen* of *swingelingen* hadden vooral rond kerstmis plaats. In de zestiende eeuw gebeurde dat in Boergondië in een zg. *écraigne*, een rond gebouw bedekt met graszoden en mest. Daar zaten meisjes, vrouwen en mannen in het ronde. Het was een gelegenheid voor huwbare jongemannen om in contact te komen met meisjes. In 1390 gingen een tiental jongelui naar

een naburig dorp “pour eulx esbatre avec les jeunes filles à marier et femmes qui filoient”¹⁰. Ook daar gaven deze bijeenkomsten soms aanleiding tot “des abus ineptes et scandaleux” en werden ze hier en daar verboden, b.v. in 1493 in het bisdom van Saint-Brieuc.

Men kan zich gemakkelijk inbeelden dat op deze bijeenkomsten liederen werden gezongen en allerlei verhalen verteld. De avonden waren lang, het werk was eentonig en andere ontspanning was er niet. Dat daar soms heel merkwaardige dingen werden verteld blijkt uit *Die Evangelien vanden Spinrocke*, een volksboek (1510) waarin een reeks dergelijke samenkomsten staan opgetekend¹¹. Dat daarbij de gehuwde vrouwen het hoge woord voeren is niet verwonderlijk: de jonge, onervaren meisjes moesten vooral aandachtig luisteren. Op de gehuwde vrouwen wijst ook “vanden spinrocke” daar het spinrokken, het huwelijksgeschenk bij uitstek in bepaalde delen van Frankrijk, het symbool van de gehuwde vrouw was. De “ware” verhalen “vanden spinrocke” betekenen aldus de ware leer en het kennisbestand dat gehuwde vrouwen tot het hunne maken en aan hun ongehuwde seksegenoten mondeling doorgeven.

Voetnoten

1. RA Gent, *Fonds St. Pietersabdij*, Reeks II, nr. 1203.
2. *juscencien*: gewoonte (cf. Fr. usage).
3. *beroepen*: uit te nodigen.
4. *knechten*: jongens.
5. DE BROUWER (J.), *De kerkelijke Rechtspraak en haar Evolutie in de Bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795* (Tielt, 1971-1972), I, p. 267.
6. *labbay*: feestmaal, drinkgelag, slempartij (cf. *labbayen*, Mnl. Wdb.).
7. *spinninghen*: plaats waar gesponnen wordt, gezellige bijeenkomst (om te spinnen) en nadien - samen met jongens - vrolijk te zijn.
8. *quanselbieren*: het vers bier proeven door de gildebreeders daags vóór de gilde ‘teert’ of feest houdt (Schuermans).
9. STORME (H.), *Die trouwen wilt voorzichtig. Predikanten en moralisten over de voorbereiding op het huwelijk in de Vlaamse bisdommen (17e-18e eeuw)* (Symbolae. Series B, vol. 10; Leuven, 1992), pp. 150-157. Zie ook DE BROUWER (J.), “De Kerk en het ontspanningsleven ca. 1700”, in: *Hand. van XLI Congres van de federatie van de kringen voor Oudheidk. en Geschied. van België (Mechelen, 3-6 sept. 1970)* (Mechelen, 1971), II, pp. 225-233.
10. VAULTIER (R.), *Le Folklore pendant la guerre de Cent Ans d’après les lettres de rémission du Trésor de Chartres* (Paris, 1965), pp. 111-114.
11. CALLEWAERT (D.) (ed.), *Die Evangelien van den spinrocke. Een verboden volksboek “zo waar als evangelie” (ca.1510)* (Kapellen, 1992), p. 20.

VALENTIJDAG : een heilige met een duister verleden

Danny LAMARCQ

Valentijntjesdag is een georkestreerd hoogfeest voor verliefde stelletjes, bij ons overgewaaid uit de Verenigde Staten. Het wordt gevierd op 14 februari. Oorspronkelijk was het, in Engeland, dé dag waarop minnaars mekaar (anonime) liefdesbrieven stuurden. Maar de Amerikanen maakten er een minder hartstochtelijk en minder speels gebeuren van en het werd gebruikelijk op 14 februari (kleine) geschenken of bloemen te geven aan vrienden en vriendinnen. Ook bij ons zie je die dag menige huisvader-op-leeftijd die geen blauwtje wil oplopen bij moeder-de-vrouw twifelen tussen een tuiltje geurende fresia's en een fors boeket bloedrode rozen. Een leuk heerschap die Valentijn, dachten we, en we trokken zijn stamboom na.

“Valentinus, 3de of 4de eeuw” lezen we in een encyclopedie, en wat verder : “Over zijn identiteit valt aan de hand van de historische bronnen geen zekerheid te verkrijgen”. We hebben degelijker materiaal nodig, zoveel is duidelijk.

Het *Lexicon für Theologie und Kirche* (Freiburg, 1967) is formeel : Valentijn werd sinds de “Oudheid” in een aantal steden van Midden-Italië vereerd als bisschop van Terni en als Romeins martelaar. Maar voor de rest blijft het ook hier werken met de natte vinger want uit de bronnen valt geen eenduidige levensloop te puzzelen.

Rome of Terni?

Een eerste reeks geschriften stelt dat op de *via Flaminia*, ter hoogte van de 2de mijlpaal, in het begin van de 4de eeuw een vroegchristelijke graf tombe stond. Hier werd Valentinus, een Romeins priester die op 14 februari onder keizer Claudius Gothicus (268-270 A.D.) werd terechtgesteld, begraven. Paus Julius I (337-352 A.D.) bouwde boven die graf tombe een kerk “waar Valentijn werd aanroepen”, een bedehuis dat aanzienlijk werd vergroot en opgeknapt door paus Theodorus I (642-649 A.D.) en waar in de 7de eeuw talrijke pelgrims het gebeente van Valentinus kwamen vereeren.

Andere teksten spreken dan weer over een 4de-eeuwse graf tombe op dezelfde *via Flaminia*, maar ter hoogte van de 63ste mijlpaal, nabij Terni. Hier werd Valentinus, bisschop van zijn geboortestad Terni, na zijn terechtstelling in Rome door zijn leerlingen begraven.

Zetten we beide gegevens naast mekaar, dan zijn er drie mogelijkheden.

1. Er waren twee martelaren die Valentijn noemden, namelijk een priester te Rome aan de ene kant en een bisschop van Terni aan de andere kant. Deze veronderstelling wordt door Rome aanvaard. Andere auteurs vinden deze ‘gemakkelijkheidsoplossing’ eerder onwaarschijnlijk.

lijk : twee verschillende martelaren met dezelfde naam die in dezelfde straat op dezelfde dag vereerd werden!

2. Valentinus is een te Rome begraven martelaar die men ook in Terni vereerde, waar men hem in latere levensschetsen als plaatselijke bisschop ging voorstellen.

3. De 'echte' martelaar was Valentijn, bisschop van Terni en zijn cultus werd in de 4de eeuw in Rome ingevoerd. Wanneer paus Julius I, met de sponsoring van ene Valentinus, op de *via Flaminia* een kerk bouwt, omschrijft hij het bedehuis als 'Valentinuskerk', naar de milde schenker (net zoals bijv. in Sint-Baafs de 'Vijdtkapel genoemd wordt naar de financier-opdrachtgever Joos Vijdt). De paus deponeert in die kerk *brandera*, wit linnen doekjes waarmee men relikwieën bedekt, wat laat veronderstellen dat er meerdere relikwieën werden vereerd. Later, vanaf de 6de eeuw, wanneer de oorspronkelijke betekenis van 'Valentijnkerk' niet meer gekend was, ging men de naam interpreteren als "kerk van Sint-Valentinus" en schreef men een heiligenleven aangepast aan die situatie, met vanzelfsprekend de uitdrukkelijke vermelding dat de heilige daar begraven werd. Een dergelijke manier van doen werd ook voor andere heiligen vastgesteld. Het al dan

niet bezitten van het gebeente, of zelfs maar van één splinter, van een heilige had in de middeleeuwen immers serieuze (financiële) consequenties! Deze hypothese werd door de Bollandisten (die grondig alle heiligenlevens naplozen) in hun *Acta Sanctorum* - het leven van Valentijn werd in 1864 opgesteld - onderschreven en wordt tegenwoordig in bredere kring aanvaard.

Nesten bouwen.

Nu, het leven van Valentinus mag dan al door de nevelen van de geschiedenis versluierd zijn, waarom precies hij wordt gevierd als patroon van de minnaars is een nog groter vraagteken. *The Oxford Dictionary of Saints* (1987²) veronderstelt dat de verering van Valentinus op 14 februari samenvalt met het tijdstip waarop veel vogels paartjes beginnen te vormen. Chaucer, de beroemde 14de-eeuwse Engelse dichter, bezingt dat, en broedse vogeltjes als zinnebeeld van de liefde kennen we allemaal uit het Oudnederlandse zinnetje : "Hebban olla uogala nestas bigunnan hinase (h)ic (e)nda thu ..." (Alle vogeltjes begonnen een nest te bouwen, behalve ik en gij ...). Trouwens, in de zogenaamde *Paston Letters*, een duizendtal brieven van de familie Paston die een goed beeld geven van het 15de-eeuwse Engelse leven wordt reeds het gebruik beschreven om op 14 februari zich een geliefde "a

Valentine”(!) uit te kiezen. Anderen menen dan weer dat Valentijntjesdag een overblijfsel is van de Romeinse *Lupercalia*. Dit feest, gevierd op 15 februari, was in het Antieke Rome het grote feest voor de bos- en herdersgod *Faunus*. De festiviteiten gingen onder andere gepaard met rituelen die kinderloze vrouwen vruchtbaar zouden maken, ...

Ook de Germanen vierden rond die tijd feest ter herdenking van Freyer's bruidstocht naar Gerda. Met andere woorden, het zit er dik in dat Valentijntjesdag een gekerstende versie is van de oeroude lentefeesten opgedragen aan het ontluiken van de vruchtbare natuur.

Ongeluksdag.

Wat er ook van zij, het verband tussen een feestdag voor de minnaars en de Romeinse martelaar Valentinus is wel een hoogst eigenaardige combinatie. Maar laat het ons een zorg wezen, Valentijntjesdag is al lang het stadium van een heiligenverering voorbij. Voor de bijgelovigen is dat alvast mooi meegenomen, want in het volksgeloof wordt Valentijntjesdag als een ongeluksdag beschouwd omdat op 14 februari Judas Iscariot zou geboren zijn. Alles wat op Valentijnsdag wordt geboren, hetzij mens of dier, heeft geen geluk en sterft jong. En als het die dag onweert, sterven veel begoede burgers.

Het heiligenleven en de volksheilige.

Waar de geschiedenis twijfelt, spreekt de volkskunde. We sloegen er *Strijd en zegepraal der Heiligen* van J. Hillegeer (1864) en *Feest- en vierdagen in kerken en volksgebruik* van J.P. Brik (1957) op na en konden de lotgevallen van Sint-Valentijn als volgt reconstrueren. Let wel, het gaat hier over Valentinus, priester te Rome; de bisschop van Terni is volgens deze auteurs een andere Valentijn.

Valentinus, priester en geneesheer, “een welgeleerd en zeer heilig man”, wordt als christen gevangen genomen en moet voor keizer Claudius II verschijnen. Nu was de keizer Valentijn niet ongenegen : zijn grote onderlegdheid en educatie waardeerde hij ten zeerste, zodat het “verhoor” vrij vriendelijk verliep. Dit tot ongenoegen van de hofhouding die tegen de minzaamheid van Claudius voor een verderfelijk christen openlijk protesteerde.

Volksoproer vrezend, draagt de keizer het verdere verhoor op aan stadhouder Asterius, die Valentijn naar zijn residentie laat brengen. Onderweg bidt Valentinus met luide stem tot God, “het Waarachtige Licht van de wereld”, waarop de stadhouder informeert naar de kracht van dat licht. “Iedereen die in

de wereld is gekomen, wordt er door verlicht”, repliceert Valentijn.

Asterius, niet voor één gat te vangen, wil dat wel eens zien en haalt er zijn blinde dochter bij. En Valentijn, niet om een straffe stoot verlegen, raakt haar ogen aan en geeft haar het zicht weer. Bij zulke straffe god ziet de stadhouder het wel zitten, en samen met zijn gevolg bekeert hij zich tot het christendom.

Nu, dat vond de keizer dan weer overdreven en inciviek. Asterius en zijn hofhouding worden opgepakt en doodgemarteld. Ook Valentijn gaat voor de bijl : na “gruwzaam met stokken te zijn afgebeuld” wordt hij op 14 februari op de *via Flaminia* onthoofd, volgens Hillegeer in het jaar 270, volgens Bik in 269.

Een andere overlevering wil dat Valentinus gekruisigd werd “op de plek waar eens het altaar van de Romeinse god Faunus stond”, wat een mooie link legt tussen de christelijke heilige en de aardse gebruiken op Valentijnsdag.

De volkskunde heeft ook een verklaring voor het gebruik om op 14 februari zo rijkelijk met bloemen om te springen. Valentinus had immers de gewoonte om aan iedereen die bij hem te rade kwam, een bloemetje mee te geven “ter vertroosting”.

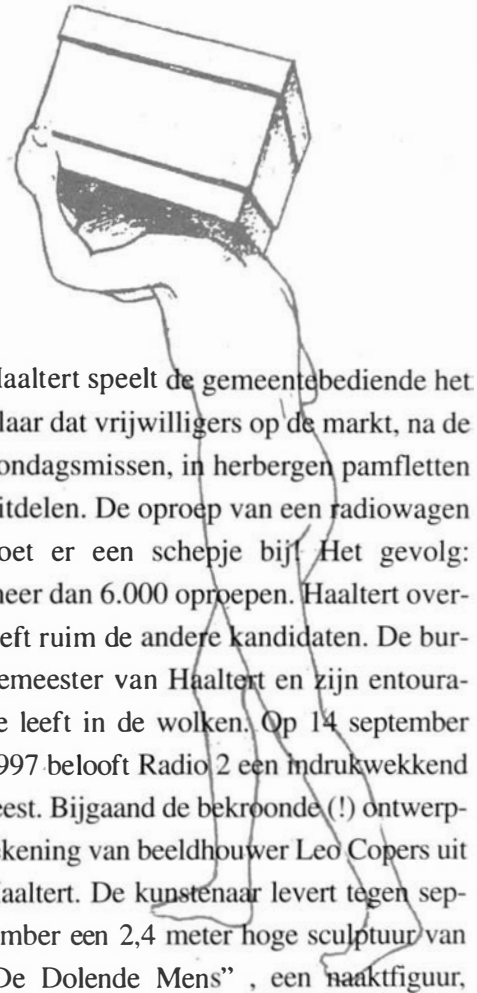
Tot slot.

Valentinus heeft meer pijlen op zijn boog en werd en wordt vooral aanroepen tegen “de vallende ziekte”. Het Latijnse *valére* betekent immers gezond, sterk zijn! En dus drinkt men gewijd Valentinus-water. Op sommige plaatsen gebruikt men hiervoor gedeelten van “zijn” hersenpan.

NIEUW STRAATBEELD ZONDER HISTORIE TE HAALERT

Renaat VAN DER LINDEN

Geen spoor van een geschiedenis? Een standbeeld verstrekt over het algemeen een bondige uitleg op de sokkel, met een familienaam, data voor de levensloop, specialiteit... Wie verdient een standbeeld? Een kunstenaar op basis van de letterkundige werken, schilderijen, een wetenschapsman, een sociaal voorman (zoals bijvoorbeeld priester Daens) en ...militairen, enz. Gebeurt het dat geen specifieke verdiensten voorhanden zijn? Dat een thema, een idee wordt uitgebeeld? Wie neemt het initiatief? De overheid, een wijkcomité, een vriendenkring, enz. Op het einde van de twintigste eeuw spelen én radio én TV een eigen rol, vérstrekkend in hun invloed. RADIO 2 zorgde voor een ongewone wedstrijd: "Een thuis voor een beeld". Er is één miljoen voorhanden. Vier gemeenten - Haaltert, Herzele, Kluisbergen en Sint-Niklaas - uit het zuiden en noorden van Oost-Vlaanderen horen bij de uitverkorenen. In iedere plaats steken uitmuntende personen hun hoofden (en hersens) bij elkaar. Elke gemeente presenteert in een rechtstreekse uitzending van Radio 2 een aantrekkelijk beeld en wijst er een plaats voor aan. Als rode draad geldt de uitbeelding van de gemeenschap langs een figuur: de zwerper. De jury acht de vier sites gelijkaardig en gelijkwaardig. Maar ... de televisie (echte actualiteit zeker bij de radio zowel als bij de TV) heeft invloed. In

Haaltert speelt de gemeentebediende het klaar dat vrijwilligers op de markt, na de zondagsmissen, in herbergen pamfletten uitdelen. De oproep van een radiowagen doet er een schepje bij! Het gevolg: meer dan 6.000 oproepen. Haaltert overtreft ruim de andere kandidaten. De burgemeester van Haaltert en zijn entourage leeft in de wolken. Op 14 september 1997 belooft Radio 2 een indrukwekkend feest. Bijgaand de bekroonde (!) ontwerp-tekening van beeldhouwer Leo Copers uit Haaltert. De kunstenaar levert tegen september een 2,4 meter hoge sculptuur van "De Dolende Mens", een naaktfiguur, familie tegelijk van een Griekse Atlas en een etalagepop. Dé vondst: de dolaard (mannelijk of vrouwelijk) draagt zijn/haar eigen sokkel of zuilvoet (!) - een vierkant stuk, meer breed dan hoog - op de schouder(s) en speurt naar een plaats op ons aardrijk (?). Levend volksleven op het einde van de twintigste eeuw, met een fijnzinnig hoog beeld. Vindt de dolaard zijn/haar weg? Haaltert roemt reeds op kunstwerken: een bronzen kantwerkster, een beeld van priester Daens. Nu op bezoek bij De Dolende Mens op zondag 14 september.

SINT-NAPOLEON

Gerard SIMONS

Deze heilige was voor het bewind van Napoleon Bonaparte totaal onbekend en werd nergens vermeld. Napoleon moest over een patroonheilige beschikken. Onder het Consulaat komt hij een eerste maal voor in de “Almanach National” in het jaar XI ter vervanging van St. Rochus, maar vooral van de H. Lodewijk (de patroonheilige van de dynastie der Bourbons).

Bij de ministeriële circulaire van Portalis werd aan de bisschoppen opgedragen de nieuwe heilige op 15 augustus plechtig te gedenken. Met een goddelijke dienst “*avec la plus grande pompe possible et conformément au vœu de la loi*”, met daarin een gelegenheidspreek en nadien een solemne processie. Dit alles moest opgeluisterd worden door de aanwezigheid van de autoriteiten. Ook moest de naamdag op bevel gevierd worden op een profane wijze, zelfs tot ‘s avonds laat¹. Dit alles moest gebeuren conform het keizerlijk decreet van 19 februari 1806.

Deze herdenking werd meteen als Nationale Feestdag (15/08) uitgeroepen. Terwijl de Bourbon Lodewijk XVIII, onder de Restauratie, de viering van Sint-Napoleon vlug afschafte, werd onder Napoleon III op 15 augustus opnieuw overal de Nationale Feestdag gevierd. Het bleef toen wel de feestdag

Paris, Bibliothèque Nationale

van de H. Rochus, want Napoleon III riskeerde het niet H. Napoleon weer op het “calendarium” te laten aanbrenge.

Inderdaad, een “ALMANACH pour 1837: AUX BRAVES” (Epinal) vermeldt nu: 15 augustus Maria-Hemelvaart; 16 augustus H. Rochus². Immers de Napoleontische heilige, patroon genoemd van de krijgslieden, der Bonapartisten, der Fransgezinde annexionisten werd maar “ontdekt” door de Napoleon-gezinde kardinaal J.-B. Caprara, pauselijk legaat van Pius VII³.

Deze nuntius vond een martelaar “NEO-POLIS” in het Martyrologium. In het Italiaans kon men deze naam vervormen tot NAPOLEONE⁴. Dat Neopolus of Neopolis een stadsnaam kon zijn was zonder belang⁵. Men was immers de gedachte toegedaan dat iedere voornaam eerst door een heilige was gedragen (sic). Ook Napoleon, stammend uit een Corsikaans- katholiek milieu, huldigde deze stelling. Dat Napoleon weleens “de Napolitaan” kon betekenen drong niet door. Voor de familie Bonaparte was deze voornaam een herinnering aan een neef, gesneuveld in de vrijheidsstrijd tegen de Fransen⁶.

De ontdekte heilige, gecrepeerd in de gevangenis van Alexandrië, wordt afgebeeld op de volksprenten van de drukker Pellerin (te Epinal) en eveneens op Franse lithografieën (bv. van de uitgever Chiesa), op de bidprentjes, de doodsbeelden. Deze steendrukjes zijn afgeboord met omlijstingen in de toen heersende Empire-stijl. De vermelding: “Hurez à Cambrai” komt regelmatig voor.

Sint-Napoleon wordt voorgesteld als een martelaar, als Romeins officier, als een officier in historische klederdracht met standaard. Hij wordt afgebeeld met nimbus en martelaarspalm. Op sommige prenten (prentjes) heeft hij een gebaard gelaat, een gelaat zelfs dat aan de

Heilige Petrus doet denken. Maar op een litho van Hollier van omstreeks 1852, prijkt hij als als een heilig legeraanvoerder te paard met duidelijk de gelaats-trekken van Napoleon I.

Op sommige van deze religieuze prenten staat op de voor- of achterzijde een gebed zoals: “*Grote Heilige, die verdient door Uw volharding in het geloof de kroon die God Zijn uitverkorenen schenkt, bescherm ons, opdat wij eens met U kunnen genieten van de eeuwige zaligheid*”. Men bemerkt dergelijke gebeden vooral op vrij grote lithografieën⁷ en in de passende landstaal.

Onder het regime van Napoleon staat deze fictieve heilige steevast op allerlei kalenders, maar niet meer op de Bonapartistische kalenders. Op de almanakken voor het jaar 1837 van Dembour te Metz of van Pellerin te Epinal is 15 augustus Maria-Hemelvaart en 16 augustus de H. Rochus⁸.

Aan de H. Napoleon of eigenlijk Neopolus, worden kapellen toegewijd, waar de bekommerde volksmens votiefkaarsen en ex-voto's ten bate van conscrit kan offeren⁹. Men naait, volgens J. Philippen, zijn medaille in het uniform van de conscrit. Om St. Napoleon te eren worden broederschappen ("confréries"), gesticht. Hij is immer vermeld op de kalender in de gebeden (kerk)boeken. In het volkse kerkboek "Den Godvrugtigen Landsman" (1827, uitgegeven door Brepols) heeft St.-Napoleon zijn plaats moeten afstaan voor het feest van de Hemelvaart van Onze-Lieve-Vrouw. Kortom, een hele volkscultus voor een in het begin der 19de eeuw gecreëerde "heilige", en dit speciaal met het oog op de soldatenaanwerving van augustus 1806¹⁰. De bewaarde doodsprentjes tonen aan dat velen met zijn naam door het leven gingen, zelfs nog onder de "burgerkoning" Lodewijk-Filips.

Op 26 december 1996(!) overleed een Napoleon F., geboren op 24 december 1938! Algemeen meende men dat deze voornaam verwees naar een heilige en

niet zozeer naar de keizer. Dank zij de lijst van de toegelaten voornamen, gehanteerd bij de geboorteregisters van de Burgerlijke Stand, blijft Sint-Napoleon leven.

Voetnoten:

1. P. GEYL: *Napoleon*. Utrecht, 1946, p. 127. J. PRESSER: *Napoleon*. Amsterdam, 1950 (2de druk) p. 280. DE BRABANTSCHE FOLKLORE. Brussel, 1926, 6de jrg., nr. 31-32, p. 96. P. ROGGHÉ: *Eeklose Heiligen en beschermheiligen*. APPELTJES VAN HET MEETJESLAND, 1971, 22ste jrg., p. 4.
2. J. PRESSER, o.c. p. 280. J. ADHÉMAR, M. HÉBERT, e.a.: *Imagerie populaire française*. z.p., 1968, pl. 93.
3. Betreffende de omstreden Kardinaal CAPRARA, zie: J. TULARD, e.a.: *Dictionnaire NAPOLÉON*. z.p., 1987, p. 369. P. GEYL, o.c., p. 121-123.
4. Cfr. L. RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien*, 1955-1959. H. DELEHAYE: *La Légende de St.-Napoléon, Mélanges d'Histoire offerts à H. Pirenne*, 1, 1926. *LEXIKON DER CHRISTLICHE ICONOGRAPHIE*, VIII, 1976.
5. J. PRESSER, o.c., p. 280.
6. Idem, p. 17.
7. Idem, p. 256A. J. ADHÉMAR, e.a., o.c., z.p. P.L. DUCHARTRE & R. SAULNIER: *L'Imagerie parisienne*. Paris, 1944, p. 55.
8. De *CALENDRIER POUR 1837, AUX BRAVES*, en *DIEU PROTÈGE LA FRANCE*. Metz, Dembour, getuigt reeds van Bonapartistische propaganda (J. ADHÉMAR, o.c., p. 176).
9. Zie o.a. P. GEYL, o.c., p. 127.
10. J. PRESSER, o.c., p. 280.

INTERNET: literatuurinformatie, catalogi en tijdschriftartikelen

Marc JACOBS

Tot vorig jaar publiceerde het Nederlandse tijdschrift voor cultuurwetenschap, *Volkskundig Bulletin*, systematisch lijsten met titels van 'binnengekomen boeken'. Door de bijzondere functie van de Afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam, was het interessant de instroom in hun gespecialiseerde bibliotheek vanop afstand in de gaten te houden. Bij de overgang naar een nieuwe, commerciële uitgever werd de rubriek geschrapt. In het editoriaal van het eerste nummer dat in een nieuw jasje verscheen, werd wel een alternatief voorgesteld in de vorm van een e-mailadres: *vb.boek@pjmi.knaw.nl*.

In de praktijk blijkt dat belangstellenden verondersteld worden, door het sturen van een e-mail en het opgeven van een e-mailadres (aan de redactiesecretaris van VB die achter *vb.boek* schuil gaat), het verzoek te formuleren voortaan de lijst per (e-)post te ontvangen.¹ Zowel het feit dat deze overstap gemaakt werd als de vaststelling dat er tot nog toe nauwelijks gebruik werd gemaakt van deze extra-service, toch niet in elektronische vorm, zijn significant.

Dankzij de via e-mail toegestuurde 'voorjaar 1997'-lijst, kwam ik op de hoogte van het feit dat er een 36ste deel van de Nederlandse Volkskundige Bibliografie verschenen is.² Met deze verwijzing is dan onmiddellijk gerefereerd aan (in het veld waarin *Oost-Vlaamse Zanten* sinds haar ontstaan floreerde) klassieke instrumenten, gebouwd rond het plan Hoffmann-Krayer: de Nederlandse Volkskundige Bibliografie, de tijdschriftenschouw in het Belgische tijdschrift *Volkskunde* en, veel moeilijker te bereiken tenzij in enkele gespecialiseerde bibliotheken, de Jaarboeken van de Vlaamse tak van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde of de Internationale Volkskundige Bibliografie. Deze bijdrage is gewijd aan alternatieve methodes voor het opsporen en het zogenaamde "bijhouden" van (internationale) wetenschappelijke literatuur.

Voor wie nog niet ingewijd zou zijn in het surfen op het Internet, moet misschien verduidelijkt worden dat de cursief gezette "URL's" (vaak beginnend met *http*;) die in deze tekst voorkomen, Internet-adressen zijn. Deze adressen kan men invullen in een speciaal daarvoor voorziene ruimte in programma's (browsers) waarmee men toegang krijgt tot het Wereldwijde Web.

In de Nederlandstalige versie van Microsoft Internet Explorer is er daarvoor een invulrechthoek voorzien, met het woord "Adres" ervoor. Als men het adres (*http*: enzovoort) intikt en "enter" drukt, verschijnt de pagina van de site die men wil bereiken op het scherm.

Uiteraard wenst men niet telkens opnieuw een dergelijk adres in te tikken, en daarom werd de *bookmark* of bladwijzerformule ontwikkeld. In Microsoft Explorer wordt daarvoor het toepasselijke woord "Favorieten" gebruikt. Door te klikken op de optie "Toevoegen aan Favorieten" wordt de URL opgeslagen. Voortaan hoeft men nog slechts op het item in kwestie in de lijst van de favoriete Internetplaatsen te klikken, om naar daar te springen.

Boeken zoeken

Welke boeken zijn beschikbaar voor aankoop, werden de voorbije weken of maanden gedrukt of zullen binnenkort op de markt komen? Het is natuurlijk niet toevallig dat vele uitgevers en een aantal grote boekhandels zich geroepen voelen, en er alles aan doen, om de mensheid on line van antwoorden op deze vragen te voorzien. Voor onderzoekers en andere belangstellenden kan dit interessant zijn als men erin slaagt het enorme aanbod van informatie naar eigen hand te zetten.

Een algemene "*Publishers' Catalogues Home Page*" vindt men op:

<http://www.lights.com/publisher/>. Via een index per land kan men niet alleen de coördinaten van uitgevers op het spoor komen (adres, telefoon, fax en uiteraard e-mail). Men kan er de catalogi van boeken en tijdschriften die ze

aanbieden, consulteren of (meestal gratis) laten opsturen. Vaak is de mogelijkheid voorzien via e-mail de boeken bij de uitgever zelf te bestellen. Men kan verder on line boekhandels bezoeken. De naar eigen zeggen grootste boekhandel ter wereld vindt men op <http://www.amazon.com>. Men kan zelf grasduinen in de collecties via registers op auteursnaam, woorden in de titel of sleutelwoorden. Er wordt niet alleen informatie geboden over onmiddellijk voor levering beschikbare boeken die ze nog dezelfde werkdag kunnen doorsturen. De firma biedt aan, als een soort "De Sleghte on line", moeilijk te vinden of uitgeputte (lees: ergens in een Amerikaanse ramsj aangeboden) boeken op te sporen en een prijs voor te stellen. Het is bovendien mogelijk, en dit kan bijzonder nuttig zijn, het eigen e-mailadres op te geven, samen met één of meerdere onderwerpen. Voortaan wordt men dan systematisch per e-mail op de hoogte gebracht als er een nieuw boek verschijnt of door een uitgever aangekondigd wordt, dat binnen de aangeduide interessesfeer valt of waar een bepaald woord in de titel voorkomt. Een voorbeeld maakt misschien duidelijk hoe op deze manier literatuur kan getraceerd worden, voor ze gepubliceerd is. Het (op 15/6/1997) zoeken op de woorden 'guild' en 'guilds' in de titels van boeken aangeboden in de amazon-

catalogoog, leverde respectievelijk 195 en 44 treffers op. Op deze wijze botste ik onder meer op een beschrijving van een boek dat waarschijnlijk relevant zal blijken te zijn voor mijn onderzoek: J. Ward, *Metropolitan Communities: Trade Guilds, Identity, and Change in Early Modern London*, te publiceren door Stanford University Press in 1998. Hoewel men van op de plek waar de PC staat (woonkamer? bureau?) en met een credit card bij de hand van alles per slakkenpost kan laten aanrukken, kan men informatie op andere manieren, bij voorkeur gratis, op een presenteerblaadje aangeboden krijgen.

Klassiek is het Gutenberg-project voor boeken. Zie <http://www.promo.net/pg/> waar men de officiële site vindt van Project Gutenberg. Fine literature Digitally Re-Published. Daar kan men duizenden boeken, vaak klassiekers uit de wereldliteratuur, en belangrijke teksten (zoals grondwetten) binnenhalen. Er kan gezocht worden op auteur en op titel. Op diskette bewaren, op het scherm lezen of afdrukken op papier: allemaal een fluitje van een cent. Gratis. Een interessant overzicht van dergelijke sites wordt geboden op:

<http://www.laum.uni-hannover.de/iln/bibliotheken/buecher.html>.

Enthousiast ben ik over initiatieven om oude drukken (van voor 1850) te digitaliseren. Voorbeelden van hoe het de vol-

gende jaren kan worden, vindt men in de “elektronische (foto’s van de) oude drukken collectie” van de universitaire bibliotheek te Bielefeld. Bekijk <http://www.ub.uni-bielefeld.de/aktuell/rara.htm> en geniet. Wie een snelle modem heeft, kan met de muis volop bladeren in incunabelen of 17de-eeuwse drukken. Het is soms mogelijk het bestand te bewaren en dan achteraf opnieuw te bekijken met een browser (zonder opnieuw telefoonkosten te betalen). Op deze wijze kan men een (voor gewone stervelingen anders onbetaalbare) verzameling van “oude drukken” op goedkope diskettes aanleggen. Gegadigden kunnen echter desgevallend tastbare oude drukken via antiquaren on line bestellen.

Het is uiteraard niet verboden zich in levende lijve te verplaatsen en boeken in de bibliotheken zelf te gaan consulteren of uit te lenen: tot nog toe doorgaans onvermijdelijk. Om boeken over een bepaald onderwerp op te sporen, kan men er van de stilaan overal ingeburgerde OPACs, de elektronische catalogi, gebruik maken. Het is de laatste maanden niet meer nodig aan te schuiven in het rijtje voor terminals in bibliotheken. Dezelfde, en veel meer, informatie is van op kantoor of van thuis bereikbaar. Het is in België een goed idee om een bookmark te maken met de URL van Belnet: <http://www.belnet.be>. Daar vindt men onder meer een verbinding naar de

centrale koepel van catalogi van Belgische bibliotheken on line: zie <http://www.ua.ac.be/belcat.html>. Elke (op elektronisch vlak) zichzelf respecterende bibliotheek in België zou langs daar bereikt moeten kunnen worden, of het nu gaat om die van Belgische universiteiten, hogescholen, grote steden of wetenschappelijke instellingen. Men kan zowel op het Libis- als op het Vubisnet zoeken. Op de belcat-plaats kan men tevens in de *Union Catalogues* zoeken. Met *Antilope* bijvoorbeeld kan men, volgens een recente telling (begin 1997), nagaan waar 173.737 verschillende tijdschrifttitels in 165 bibliotheken in België te vinden zijn.³

België is natuurlijk maar een heel klein land met relatief bescheiden bibliotheken. Men kan bibliografische expedities starten op de "Access to library catalogues in Belgium and abroad"-site: <http://www.ua.ac.be/catalogs.html>. Daar vindt men allerlei ingangen om de wereld van on line-catalogi van bibliotheken te lijf te gaan. Klassiek is bijvoorbeeld de toegang via Hytelnet (zie <http://library.usask.ca/hytelnet/>).

Via het WWW, bijvoorbeeld met het programma Netscape, kan je goed handelen door <http://www.cam.ac.uk/hytelnet/index.html> te activeren en in de bookmarks te registreren. Tot nog toe moest men via het Internet (meestal met telnet-toepassingen) bibliotheek per

bibliotheek, of netwerk per netwerk (denk bijvoorbeeld aan de Belgische LIBIS-gemeenschap) benaderen om in de OPAC te zoeken. Toch bestaan er al overkoepelende sites waar men "meta"-zoektochten in allerlei bibliotheken tegelijkertijd kan realiseren.

Zie bijvoorbeeld http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/hylib/virtueller_katalog.html.

Vlinders vinden

"Spreekwoorden zijn als vlinders, de enen worden gevangen, de anderen vliegen weg(sic)".

Met deze poëtische boodschap, in acht talen, wordt men verwelkomd op:

<http://info.utas.edu.au/docs/flonta>, nota bene, zo zullen ervaren URL-lezers opmerken, een site gehuisvest in de universiteit van Tasmanië in Australië. Het betreft het tijdschrift (met indrukwekkende bibliografische overzichten) *De Proverbio. An Electronic Journal of International Proverb Studies*.

Overal ter wereld schieten elektronische tijdschriften als paddestoelen uit de grond. Een aantal daarvan zijn wellicht relevant voor bepaalde onderzoeken in Vlaanderen en voor comparatief onderzoek stilaan onvermijdelijk. Een degelijk overzicht biedt <http://www.coalition.org/ejournal/>. Door het intikken van de zoekterm 'folklore' vindt men onder

meer *Folklore: An Electronical Journal of Folklore*, dat gepubliceerd wordt door het Institute of the Estonian Language en de Estonian Folklore Archives. Bij raadpleging op 17 juni 1997 van de site in kwestie, op <http://haldjas.folklore.ee/folklore/>, bleken ondertussen drie volumes (in juni 1996, december 1996 en april 1997) gepubliceerd te zijn.

De aangehaalde on(e)-liner over de vlinders zou ook van toepassing kunnen verklaard worden op titels van artikelen in papieren tijdschriften. Met de OPACs springt men momenteel (maar zie het verder aangehaalde voorbeeld uit Besançon) niet ver, want meestal worden daar alleen boeken of titels van tijdschriften beschreven. Het ontsluiten van de miljoenen titels van artikelen die achter de titels van tijdschriften schuilgaan: daar ligt het front.

De meeste bibliografische projecten (of dit zo zal gebeuren voor de Internationale Volkskundige Bibliografie weet ik niet) zijn de voorbije maanden overgeschakeld van papier naar cd-rom. Relevante voorbeelden zijn wellicht de Arts and Humanities Citation Index en de Social Science Citation Index. Hiermee kan men niet alleen door het intikken van een zoekterm alle titels waarin dat woord voorkomt vinden. Interessant is dat men kan nagaan

in welke artikelen een bepaalde bijdrage geciteerd wordt, die vervolgens opsporen en verder speuren naar de in die bijdrage geciteerde publicaties (en zo verder). Met Sociofile (één van de bekendste voorbeelden) kan men zoeken op de beschrijvingen van de inhoud van duitzenden artikelen. Dergelijke cd-roms kunnen gratis geconsulteerd worden in de bibliotheken van Vlaamse universiteiten. Een ander voorbeeld hiervan is de Wilson Humanities Abstracts-disk. Eind mei 1997 heb ik de Wilsondisc Version 3.2.1.(februari 1984-april 1997) geconsulteerd. Een heel eenvoudige zoektocht (Single Subject Search) leverde voor het woord "puppets" 24 treffers op en "marionette" 4. Charivari had een score van 13 artikels. Bij het intikken van het niet gevonden woord "volkskunde" werd door de computer gesuggereerd dat ik misschien Volkswagen bedoelde. "Guilds" leverde een hele reeks treffers op, opgesplitst per land: 2 in China, 1 bij Europe, 2 samen met "finance", 1 bij Frankrijk, 4 in Duitsland, 11 in Groot-Brittannië, 2 in Italië, 1 in Rusland, 1 in Zuid-Afrika en 1 in Syrië. Wie vertrouwd is met ambachtenonderzoek kijkt vreemd op bij deze cijfers. Deze voorbeelden maken misschien duidelijk dat zo'n alternatieve, supplementaire zoekinstrumenten nuttig kunnen zijn om aanvullende literatuur te vinden maar dat men voor de Vlaamse context elders

op zoek moet gaan (tot nader order in de klassieke instrumenten).

Een aardig overzicht van wat zoal beschikbaar is op de markt van cd-roms voor cultuurwetenschap, wordt geboden op de homepage van Prof. Dr. A. Imhof van de Freie Universität Berlin:

<http://userpage.fu-berlin.de/~history1/cdcoll.htm>. Imhof propageert, niet met woorden maar met daden, het gebruik van de nieuwe media in historisch onderzoek en onderwijs. Dit weerspiegelt zich onder meer in de opmerkingen bij de CD's, voorbeelden en klikbare verwijzingen naar verdere literatuur en relevante sites op het Internet.

Bij deze gelegenheid mag wel opgemerkt worden dat de lopende projecten van Arthur Imhof in dit tijdschrift bijzondere aandacht verdienen, omdat hij precies combinaties van historisch onderzoek, volkskunde en andere cultuurwetenschappen tracht vorm te geven met nieuwe media. Wie zijn site bezoekt, komt onder andere terecht op een in 1997 afgerond project over votiefschilderijen dat samen met het Museum für Volkskunde te Berlijn werd uitgewerkt. Men kan er een werk lezen over de functies en verspreiding van dit soort van voorwerpen en bovendien naar de besproken afbeeldingen zelf springen. Voor de teksten surft men naar <http://userpage.fu-berlin.de/~ethnohis/blatt.htm>. Een meer op de votiefschilderijen

zelf gerichte wandeling vindt men op <http://userpage.fu-berlin.de/~ethnohis/heft.htm>. Naast deze sites, werd door Imhof en zijn medewerkers een cd-rom met de votiefschilderijen ontwikkeld.

Hoewel cultuurwetenschap veel ruimer is dan volkskunde, zullen we hier dit referentiewoord aanhouden om enkele mogelijkheden in beeld te brengen.

Het ligt voor de hand dat precies in Duitsland, waar volkskunde als academische cultuurwetenschap redelijk uitgebouwd is en in universitaire structuren verankerd is, één en ander gerealiseerd werd en wordt. Een mooi vertrekpunt voor een heuristische wandeling in de cyberruimte, is de virtuele volkskundebibliotheek van de Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf:

<http://www.uni-duesseldorf.de/WWW/ulb/vol.html>. Daar vindt men talrijke, aanklikbare verwijzingen naar andere sites die relevant zijn voor antropologen, ethnologen en andere onderzoekers. Naast links met sites van leerstoelen in Duitstalige gebieden zoals de Lehrstuhl für Heimat- und Volkskunde (Otto-Friedrich-Universität Bamberg) of het Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie (Johann Wolfgang Goethe-Universität te Frankfurt am Main), kan men van daar bijvoorbeeld naar het Department of Ethnology and Folklore in de universiteit van

Uppsala springen. Op de site vindt men verder lijsten van Duitse volkskundemusea. In een latere bijdrage, zal ik een reeks van surftochten langs, en in, de heren der in de wereld reeds bestaande virtuele volkskundige musea voorstellen. Hier mag alvast gemeld worden dat men via de Dusseldorfer site direct naar de musea voor volkskunde te Gent en te Brugge geleid wordt.⁴ Veel kan men er voorlopig helaas als elektronisch toerist nog niet uitrichten.

Voor literatuurverwijzingen kan men op de Dusseldorfer site ook terecht. Men vindt er mogelijkheden om, zoals we in het begin van deze bijdrage voor het P.J. Meertens-Instituut hebben aangegeven, lijsten van recent aangekochte boeken binnen een bepaald vakgebied, in casu volkskunde, te consulteren. Er wordt verwezen naar de diensten van universitaire bibliotheken te Basel of Bern en naar "The American Folklife Center" in de Library of Congress in de Verenigde Staten. Voor wat betreft de inhoudsontsluiting van tijdschriften blijft de bezoeker met zijn of haar honger zitten, al vindt men er wel inhoudstafels van het *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*. Meer vindt men bij het oversteken van de Atlantische Oceaan (één muisklik volstaat) naar de volkskundeafdeling van Harvard University:

<http://www.fas.harvard.edu/~folkmyth/andmwebsites.html>.

Daar botst men onder meer op een reeks van verwijzingen met informatie over de inhoud van zogenaamde "Folklore Journals". Soms zien de samenstellers het erg breed (zie bijvoorbeeld de verwijzing naar *Cosmos: Journal of the Traditional Cosmology Society*). Maar men vindt er ook informatie over bijvoorbeeld *Fabula, Folklore* (U.K. Folklore Society) of het *Journal of American Folklore*. In het geval van het leidende tijdschrift in verhalenonderzoek, *Fabula*, komt men zo op de site van de uitgever ervan terecht (<http://www.degruyter.de/journals/fabula.html>). Door het geven van een overzicht van de inhoud van een nummer, samen met besteladressen, wordt natuurlijk gehoopt op het verkopen van een nummer of een abonnement. In het geval van het *Journal of American Folklore* zoekt men na een klik met de muis naar de site <http://xroads.virginia.edu/~journal/jaf/amfplk/html>. In een speciale disclaimer wordt gemeld dat de samensteller geen mandaat van de American Folklore Society heeft en dat zijn descriptieve samenvattingen van artikelen niet officieel zijn. De inhoudstafels van het derde voorbeeld (*Folklore*) vindt men via:

<http://www.hisarlik.demon.co.uk/fls/jour.htm>, de site van een onder meer in

“volkskunde” gespecialiseerde uitgever. Surfend ontdekt men nieuwe tijdschriften op papier. Zo vond ik op de Harvard-site een link naar het mij onbekende *Journal of Material Culture*: <http://www.sagepub.co.uk/journals/details/mcu/html>. Naar daar springend, ziet men een klikbaar e-mailadres van Sage-publicaties. Na het invullen van het privé-adres, krijgt men enkele dagen later een uitgebreid informatiepakket (gratis) toegestuurd per slakkenpost.

Bij het consulteren van online-bibliotheekcatalogi, kan men merken dat her en der op onze aardbol initiatieven genomen worden om de tijdschriftencollecties op het niveau van titels van artikelen elektronisch te ontsluiten, en de resultaten van die arbeid wereldwijd ter beschikking te stellen.

Voor bibliotheken die al lang een thematische, plaatselijke of regionale documentatiefunctie verzekeren, maken hier snel vorderingen. De lokale, sedert vele jaren of zelfs decennia, opgebouwde steekkaartenverzameling wordt in elektronische vorm omgezet. Aldus kan men de resultaten van vele persoonjaren, zogezegd nutteloos of schijnbaar louter zelfbevredigend werk (van Het Bureau-type) recycleren, aanbieden en legitimeren.

Zo heb ik bijvoorbeeld de voorbije maanden voor een eigen project met zeer veel vrucht gebruik gemaakt van de bibliogra-

fische “Comté”-databank die in de bibliotheken van Besançon worden aangeboden. Op enkele maanden heb ik me zo als buitenlander, voor comparatief onderzoek, de (vooral 19de-eeuwse) literatuur over een streek grondig “eigen” kunnen “maken”, ook en vooral op het niveau van artikelen in tijdschriften en bundels. Vragen die anders pas door het gedurende vele jaren lang opbouwen van een eigen steekkaartenverzameling adequaat kunnen behandeld worden, kunnen op deze wijze snel en efficiënt aangepakt worden. Tot nader order moet men dit via terminals op het lokale netwerk in Franche-Comté doen, maar het is goed mogelijk dat deze “bron” al toegankelijk is via het Internet als dit artikel verschijnt. Dat onderzoekers die over 16de en 17de-eeuwse geschiedenis in de Zuidelijke Nederlanden werken daar een mooi werkinstrument zullen vinden, mag men van mij aannemen.

In België staan de bibliotheken niet stil. Bijzonder interessant lijkt bijvoorbeeld het Bronco-project dat sedert de lente van 1997 aan de Universiteit Antwerpen wordt aangeboden. Bronco staat voor Bibliografisch Repertorium van Online Contents. Het bevat voor meer dan 14.000 wetenschappelijke tijdschriften, de titelbeschrijving van artikelen die erin verschenen zijn. Momenteel gaat

dit terug tot 1993 en worden de nieuwe nummers die op de markt komen systematisch beschreven. Nu al werden minstens 6.000.000 titelbeschrijvingen in de databank opgenomen. Helaas is dit door een commerciële firma gerealiseerde project, voor mensen die geen personeelslid van de Universiteit Antwerpen zijn, niet on line consulteerbaar. Aardig is wel de extra-dienst die zal worden aangeboden via de SDI-service waarmee men thematische lijsten van nieuwe aanwinsten van bibliotheken (in casu het netwerk van de Universiteit Antwerpen) naar het eigen e-mailadres kan laten sturen. In de loop van 1997 zou deze dienst voor Bronco gelden en zou men dus systematisch inhoudstafels van bepaalde tijdschriften of titelbeschrijvingen van artikelen over bepaalde onderwerpen of thema's "aan huis" kunnen laten bezorgen. Wie interesse heeft kan zich wenden tot <http://www.ua.ac.be/sdiregn.html> waar men een registratieformulier kan invullen.

Tenslotte moet Carl UnCover vermeld worden. Men kan zoeken in een database waarin de artikelen die verschijnen in meer dan 17.000 (en steeds meer) tijdschriften worden opgenomen. Het project is gestart in 1989. Men kan zich dus voorstellen dat ondertussen zeer vele honderdduizenden artikelen in de gegevensbank zitten. Tijdschriftartikelen worden ontsloten op titel en trefwoor-

den. Stel dat er één of meerdere titels gevonden worden die relevant lijken voor het eigen onderzoek. Men kan er natuurlijk persoonlijk achter aan gaan. Zoals hoger werd aangestipt, biedt bijvoorbeeld Antilope mogelijkheden om na te gaan in welke Belgische bibliotheek een tijdschrift zich bevindt. De mogelijkheid om werken interbibliothecair aan te vragen is er ook.

De Uncover-organisatie laat aanvoelen welke andere wegen zich ontwikkelen. De titels die men vindt kan men namelijk bestellen aangezien gedigitaliseerde versies van de artikelen in kwestie in hun computer werden opgeslagen. Als men over een fax en een creditcard (ongeveer 10 us-dollar per artikel, eventueel met een surplus voor copyrights; 6,5 us-dollar voor gebruikers die lid worden van de Carl-organisatie) beschikt, is het eenvoudig. Soms enkele minuten later, en in principe binnen de 24 uur, spuwt de fax een copie van het artikel uit.

De organisatie groeit snel en heeft de volgende homepage: <http://uncweb.carl.org>. Klik daar op Search the UnCover database en dan is men vertrokken. Men kan ook naar het volgende adres gaan: <http://www.carl.org/carlweb>. Het is wellicht zinvol eerst een gids van de mogelijkheden te bekijken. Zie hiervoor: <http://uncweb.carl.org/uncover/updates/uncwebguide/uncwebguide.html>, waar men de

Quick Guide to Using UnCoverWeb vindt. Men kan voor zichzelf een bepaald zoekprofiel laten registreren zodat men bij volgende bezoeken al gebaande paden opnieuw kan bewandelen. Men kan verder een reeks sleutelwoorden opgeven of zich systematisch laten inlichten over wat er in bepaalde tijdschriften verschijnt. Zo krijgt men, als er een artikel over een hopelijk niet al te algemeen omschreven onderwerp (de wens om op de hoogte gehouden te worden als er iets over “economie” of over “cultuur” verschijnt, is vragen om moeilijkheden) gepubliceerd wordt, een e-mail. Nuttig is ook de optie om de titels van bepaalde tijdschriften op te geven waarvan men de inhoudstafel per e-mail laat toesturen, telkens een nieuw nummer op de markt komt.

Besluit

Recapitulerend kan men de situatie in het midden van 1997 als volgt samenvatten. Er bestaan uitstekende mogelijkheden om on line boeken te zoeken en via titelwoorden literatuurlijsten over bepaalde onderwerpen samen te stellen. Elke dag komen nieuwe bibliotheken met hun OPAC op het net. Fichebakken in bibliotheken worden gelukkig snel historische curiosa.

Problematisch blijven voorlopig de titels van tijdschriftartikelen. Vooral als men supplementaire informatie over de

inhoud wenst. Men moet zich deels blijven behelpen met klassieke instrumenten. Zoals eerder werd aangestipt bestaat er ook een hele cd-rom-markt. Voor particulieren heeft het weinig zin de grote reeksen als de citation-cd's of sociofile, systematisch aan te kopen en ze moeten dus zelf universitaire bibliotheken bezoeken. Zoals ik met mijn verwijzing naar de Comté-databank heb trachten te suggereren, zouden volkskundige instituten en Commissies een enorme sprong voorwaarts kunnen maken door hun blik op de cd-roms of internettoepassingen te richten. Ontsluiting van hun tijdschriften en andere grijze literatuur was in de tweede helft van de twintigste eeuw, een van de belangrijkste troeven van volkskunde (in Vlaanderen) in het landschap van wetenschappelijke disciplines. Grote collecties steekkaarten zijn beschikbaar voor recyclage.

Meer algemeen kan gesteld worden dat gebruikers van het Internet staan voor de uitdaging relevante literatuurinformatie zo efficiënt en goedkoop mogelijk naar zich te laten toestromen in plaats van er zelf, in levende lijve, achter aan te roeien. Op het vlak van zoeken naar literatuur is er de voorbije maanden veel veranderd, lees verbeterd.

Voetnoten

1. Zie de eerste bijdrage in deze reeks: JACOBS (M.), Internet: nieuwsgroepen en mailing lists voor cultuurwetenschap. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, 72 (1997), pp. 30-36
2. CALLEWAERT (D.), *Biekorf 1961-1995* (Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven, 36). 's-Gravenwezel, Centrum voor Studie en Documentatie, 1997.
3. Zie <http://www.ua.ac.be/MAN/ANTILOPEE/root.html>.
4. Bij het intikken van het trefwoord 'volkskunde' komt men via verschillende zoekmachines snel bij informatie over, en foto's van, het Gentse museum voor Volkskunde terecht : zie <http://www.rug.ac.be/gent/ndl/cultuur/musvolk.htm>. Men vindt er informatie over adres, openingsuren en personeel, een korte geschiedenis van het museum, een beschrijving van de indeling en verschillende afbeeldingen. Soortgelijke informatie voor het Brugse museum voor volkskunde kan men vinden op: <http://www.brugge.be/musea/nederlan/mvoln.htm>. Met de grootse digitaliseringsplannen van het Antwerpse stadsbestuur mag men hopelijk grote verwachtingen koesteren in verband met een Antwerps cybervolkskundemuseum op het Web.
5. Cijfers geeft VAN LANDEGEM (P.). Het bibliotheekmenu. Digitale ontwikkelingen in de UFSIA-bibliotheek. In: *Ufsia-courant*, 2, 1997, nr. 15, pp. 8-9.

BAKKERIJMUSEUM

Bij het verlaten van de autosnelweg in Veurne (afrit 1) ziet U rechts onmiddellijk de schilderachtige gebouwen liggen van de 17de eeuwse Zuidgasthuishoeve waar het Bakkerijmuseum is ondergebracht.

Op een mote staat ons sierlijk molentje "Duveltje der Nachten". Deze éénmansstaakmolen werd in 1995 ingehuldigd en zal in de nabije toekomst gebruikt worden om in eigen behoeften van bloem te voorzien.

In het uitzonderlijk kader van het vroegere woonhuis vindt U een collectie primitieve gebruiksvoorwerpen, prachtige vormen en machines van de brood-, banket-, suikerbakkerij, ijsbereiding, chocolaterie, hostien en wafelbak.

Ons snoepwinkeltje en bakkerijtje anno 1900, de Leuvense stoof en de oude houtoven doen U dromen van lang vervlogen tijden.

Het 14de eeuwse keldertje is omgevormd tot een tijdelijke tentoonstellingsruimte.

In de vroegere melkstal werd een nieuwe bakdemonstratieruimte met gezellige gelagzaal ondergebracht.

U kunt er tevens op het videoscherm de evolutie volgen "Van graan tot brood".

Een aparte tentoonstelling toont U "Historische en hedendaagse broden uit de wereld".

Geleid bezoek steeds mogelijk op afspraak.

Tijdens de schoolvakantie : telkens op dinsdag bakdemonstratie doorlopend van 10 tot 16 uur. (Uitgezonderd feestdagen).

ALVAST HARTELIJK WELKOM !

1 APRIL - 30 SEPTEMBER:

10-12 u. En 14-18 u. (weekend 14-18 u.)

1 OKTOBER - 31 MAART:

14-17 u. (gesloten op zaterdag)

GESLOTEN OP VRIJDAG (uitg. juli en augustus)

Albert I-laan, 2, 8630 Veurne - tel. 058/31.38.97 - fax 058/31.24.71

H. L. COX

De mirakelliteratuur omtrent Sint-Trudo

Walter GIRALDO

In het prestigieuze tijdschrift *Rheinische Vierteljahrsblätter*; Jahrgang 60, 1996, pp. 1-15, schreef H.L. Cox een belangrijke bijdrage over de mirakelliteratuur omtrent Sint-Trudo, de machtige Haspengouwse heilige. Het artikel, getiteld “*Die Kontextfunktion der Miracula in den Gesta Abbatum Trudonensium (628-1558), der Vita und dem Liber Miraculorum Sancti Trudonis*”, steunt hoofdzakelijk op de *Gesta Abbatum*, zeg maar de kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Het mirakelmateriaal ligt gespreid tussen de zevende en de zeventiende eeuw, zowel in *vita* als *post obitum*. In de *Gesta* wordt een belangrijk deel van de wonderen ingeruimd voor diegenen die de bezittingen van de abdij durfden belagen of de cultus bespotten. Hier sloeg de heilige onverbiddelijk toe, zowel op fysisch als op psychisch vlak. Trudo werd een wreker, uit naam van de Heer. In de twaalfde eeuw krijgen de mirakels een dreigend aspect: ze bezweeren de gelovigen tot inkeer te komen en waarschuwen hen voor onafwendbare catastrofes. Vanaf de vroege middeleeuwen was de twijfel aan het waarheidsgehalte van het mirakel niet meer te stuiten. Het geloof in de heilzame kracht van waterbronnen kwam ernstig in het gedrang en zelfs Rome kwam tussenbeide om de misbruiken te beteugelen. Weinig geestelijken stoorden zich daaraan en gaven de voorkeur aan materieel

gewin. In de tweede helft van de elfde eeuw, onder leiding van abt Adelard II, begonnen de monniken van Sint-Truiden de mirakels te gebruiken om de renommée van hun abdij te bevorderen.

Duizenden pelgrims kwamen toegestroomd: vee, linnen, was, brood, kaas, geld werden massaal geofferd.

’s Avonds daagde personeel op om al die offerandes met schoppen in te pikken en op te bergen. De abdij kon haar gebouwen uitbreiden, steeds meer landerijen verwerven, maar ging uiteindelijk ten onder aan zedelijk verval. Abt Adelard II werd trouwens, via Sint-Trudo, met waanzin gestraft.

H.L. Cox schreef een boeiende bijdrage, die heel wat Vlaamse vorsers zal boeien, en die hij bovendien in een ruimere context plaatste.

JOHN FLANDERS

Dat was een tijd!

Guy DE MAERTELAERE

Bundel verhalen bijeengezant, ingeleid en van nota's voorzien door André Verbeke. Gent, Heemkundige en Historische Kring "Gent" (H.H.K.G.) nr. 2, 1996, 279p. A4, ill..

Zalige nostalgie ! John Flanders, bij een hele generatie lezers van Vlaamse Filmkens bekend voor zijn spannende jeugdverhalen, is internationaal nog beroemder onder zijn andere schuilnaam Jean Ray, waaronder hij in het Frans fantastische en griezelverhalen schreef die ook literaire erkenning kregen. Eén ervan, "*Malpertuis*", werd vertaald door Hubert Lampo en verfilmd. Zijn echte en weinig gekende naam was Raymond De Kremer. In 1887 geboren in een volkswijk bij de Gentse haven en dus bijna vanzelfsprekend even goed vertrouwd met het Gentse dialect en met een daarop berustende min of meer algemene Vlaamse omgangstaal (met nog steeds sterk Gentse trekken uiteraard) als met het zeer literaire Frans dat hij later zou hanteren. Werkte als journalist en stadsbediende, maar was ook zeeman, smokkelaar en avonturier, hoewel dat onderdeel van zijn leven blijkbaar wat nevelachtig is. Flanders is namelijk, ook wat zichzelf en zijn eigen levensbeschrijving betreft, niet schuw van enige fantasie. Van 1948 tot 1960 schreef hij, met onderbrekingen, voor "Het Volk" kronieken over het Gentse volksleven zoals

zich dat vooral afspeelde op en rond zijn eigen Sint-Jacobswijk (kort na zijn dood ook bij niet-Gentenaars hyper-bekend geworden omdat daar, onder impuls van Walter De Buck, de Gentse Feesten een nieuw élan zouden krijgen). Verhalen en scènes uit zijn eigen herinnering of opgetekend uit de mond van oudere Gentenaars. Kortom, het meeste van deze herinneringen speelt zich in de 19de eeuw af en gaan soms tot circa 1840 terug. Dus een mooie bron voor volks-en geschiedkundigen? Wel, opletten toch, want ook hier grijpt John Flanders (JF) minstens even rijkelijk naar zijn eigen fantasie terug als naar de echte bronnen. Sommige van de door hem aangehaalde en beschreven figuren hebben duidelijk bestaan, zoals de vertelster Wantje Dinez, de bendeleider (van een jongensbende waar JF zelf toe behoorde!) Mondje Plas, enz.... Van andere figuren kunnen evenwel zelfs kenners geen spoor terugvinden. Toch moeten we dit gebrek aan historische nauwkeurigheid geenszins betreuren. Feitelijk mag wat JF in zijn kronieken schreef onbetrouwbaar zijn, maar wat de sfeer van het volksleven in het oude Gent betreft is hij onovertreffelijk en steekt hij gunstig af tegen de meeste andere schrijvers van dergelijke stukjes, die meestal te melig en te voorspelbaar zijn ("even lachen, maar opgelet mensen, nu komt de diepere levenswijs-

heid”). Als de grootste verdienste van die kronieken kunnen we precies het feit bestempelen dat er in die levendige beschrijvingen geen spoor te vinden is, noch van “superieur neerkijken op” enerzijds, noch van flauwe sentimentaliteit anderzijds. Wel voel je, ook zonder die sentimentaliteit, op elke bladzijde de warme sympathie van JF voor de mensen en de gemeenschap die hij beschrijft, zijn betrokkenheid bij het gebeuren. Ik zeg “op elke bladzijde” want, en dat is precies de reden waarom u dit hier te lezen krijgt, al die krantenstukjes zijn, met echt monnikengeduld, door André Verbeke van het tijdschrift “Ghendtsche Tydinghen”, bijeengebracht en, waar mogelijk met de oorspronkelijke foto’s, gepubliceerd in een prachtig album, dat privaat uitgegeven is (vandaar de spotprijs van 900 fr) op een beperkte oplage. Alleen al bij de foto’s sta je versteld van de kwaliteit, als je weet dat vele ervan meer dan 100 jaar oud zijn. En de inhoud? Ach, een greep uit de titels der artikelen geeft wellicht nog het best mogelijke beeld: de pensenorlog; zotten Hebbelinck; de eerste liefde van Binus de Pompe (een ander “bendelid”); het spook van Seles-Kest; de man zonder aangezicht (bemerkt bij deze twee titels toch weer SF’s neiging naar het fantastische); Medarken de regenmaker; schurren en baloentjesavond. En inderdaad, soms zetten al die

verhalen, behalve het heerlijk nostalgische gevoel dat ze opwekken, ook aan het denken. Het verhaaltje van “Meetje de scheuerigge” geeft een mooi staaltje van sociale controle: de betrokkene, die boterhammen schooit, blijkt ze achteraf te gaan verkopen. De verontwaardigde buurvrouwen verjagen haar, na haar blikken korf te hebben platgestampt “gelijk een zesken” (een zesken is een oud muntstuk). Nog merkwaardiger is het verhaal van “Tsietsse muzikant”, een vioolspeler die ‘s avonds laat dronken door de meersen wandelt en door “de duivel” tegengehouden wordt. Hij moet “een airken” spelen, steeds maar vlugger ... tot hij uit de modder gehaald wordt door een nachtwaker. Dit verband tussen duivel en viool deed mij denken aan de Amerikaanse countrymuziek, waar de viool (“fiddle”), nu een ontzettend populair instrument, in het begin moest opboksen tegen de kritiek van vrome predikanten die het precies “the devil’s instrument” noemden! Wat tenslotte specifiek het Gentse dialect betreft, noteerde ik in het boek een goede 20-tal woorden en uitdrukkingen die niet in het onlangs verschenen “*Gents idiotikon*” van Edmond Cocquyt voorkomen. Nog merkwaardiger: sommige, nochtans gebruikelijke, vindt men zelfs niet als dusdanig in het veel oudere en uitgebreidere driedelige *Gents woordenboek* van Lodewijk Lievevrouw-Coopman, trou-

wens een goede vriend van JF, die in het boek verschillende malen vermeld wordt. Ik ga even de persoonlijke toer op: op het einde van zijn leven kwam JF, ondertussen weduwnaar geworden, naar de Brugse-Poortwijk wonen, op de Rooigemlaan (Gentenaars zeggen: AAN de Rooigem-laan). Op 17 september 1964 overleed hij daar, op 100 m van het ouderlijke huis "aan" de Bevrijdingslaan, waar ik ondertussen zelf mijn laatste jaartje doorbracht. Ik meen me heel, heel vaag te herinneren dat ik hem daar

nog naar "tram 3" heb zien staan wachten. In 1965 trouwde ik en verhuisde naar... precies, de Ottogracht op de Sint-Jacobswijk waarover JF in dit boek zo boeiend schrijft. Als het boek op het ogenblik dat u dit leest nog verkrijgbaar is zou ik zeggen: voor Gentenaars met een greintje liefde voor hun stad én voor Jean Ray/John Flanders-liefhebbers gewoon niet te missen en voor alle anderen toch nog ruim het overwegen waard!
(Info: A. Verbeke, Koggestraat 14, 9000 Gent)

Met

---

de sympathie

---

van de

Generale Bank

DE MUREN WETEN ERVAN... Kunstenaars in het Patershol

Sylvie DHAENE

*Mijn thuis
mijn huis
is leeggehaald*

*Alle rommel in een zak
mijn sokken en mijn tassen
al het blij en 't verdriet
dat ik op mijn kamerke achterliet*

*Hoe kan ik ze vergeten
de witte stille gangen
met mensen van alle slag
en met de poezen die mij kenden*

*En daarom kan ik niet zwijgen
en daarom moet ik zeggen ...
mijn huis is leeggehaald*

*Mijn hart heeft zeer gedaan
omdat ik hier geleefd heb*

de muren weten ervan ...

*(tekst van anonieme buurtbewo-
ner, neergeschreven op de wit-
gekalkte muur van het gewezen
Pand van de Geschoeide Karme-
lieten)*

**Tentoonstelling in het Museum voor
Volkskunde te Gent van 19 juli tot 30
september 1997, verlengd tot 31 oktober.**

Deze tentoonstelling, de eerste van een tweeluik, belicht het kunstgebeuren in en rond het Caermersklooster in het Patershol eind 19de eeuw tot WO II. In het tweede luik (zomer 1998) komt het artistiek gebeuren in het Patershol na WO II aan bod. Zo zal het kunstenaarsmidden dat zich in de loop van de 20ste eeuw in deze oude stadswijk bevond voor een groot deel in kaart zijn gebracht¹. Wie deze kunstenaars zijn, hoe zij hun omgeving zagen en welke onderlinge contacten er waren, wordt in de tentoonstelling aan de hand van plastisch en illustratief materiaal zoals huurcontracten, brieven, krantenknipsels en uitnodigingen voor tentoonstellingen getoond. De muren weten ervan ...

Zo eindigt de anonieme bewoner van het gewezen Pand van de geschoeide Karmelieten zijn aanklacht. Hij evocert met zijn tekst niet alleen de persoonlijk ervaren nostalgie, tristesse, onmacht en woede die het noodgedwongen vertrek van zijn leefomgeving met zich meebracht², maar hij roept hiermee tevens het bewogen leven op dat zich achter de muren van dit klooster gedurende meerdere eeuwen afspeelde. Het is tevens met dit klooster dat het merendeel van de kunstenaars die voor WO II in het

Patershol vertoefden, te linken zijn. Meer dan 150 jaar bleek dit klooster een aantrekkingspool voor kunstenaars van diverse pluimage. Een brede waaier van visies, stijlen en technieken kwam achter de muren van het klooster tot ontwikkeling. Kunstenaars hadden er hun atelier en werkten of leefden er naast elkaar. Hyppolite Le Roy, Georges Minne, Jules De Praetere, Frits Van den Berghe, Callewaert en Vereecken zijn enkele van de namen. Verschillende artiesten huisden er tijdens hun studententijd of in de beginperiode van hun kunstenaarsloopbaan. Een hele bent passeerde er op 'doorreis'. Nog anderen bleven er jarenlang. Maar allen ontmoetten ze er vaken geestesbroeders met wie ze veelal eenzelfde levensstijl en zorgen deelden. Vaak kenden ze net als de toenmalige bewoners van de volkswijk het Patershol armoede en geldgebrek. Huurcontracten tonen aan dat kunstenaars reeds in het begin van de 19de eeuw een onderkomen vonden in het kloosterpand in het Patershol³. Opgelopen schade tijdens WO II en gebrek aan onderhoud brachten het klooster in een verregaande toestand van verval. Evenals andere kloosterpanden in Gent oefende het Caermersklooster een bijzondere aantrekkingskracht uit op kunstenaars- en studentenmiddens die er een goedkoop onderkomen vonden. De restauratiewerken die in de jaren '80 aanvingen, gaven het kloos-

ter een nieuw gezicht. Niet alleen het klooster, maar ook de wijk het Patershol kreeg de laatste jaren een nieuw gezicht én nieuwe bewoners⁴.

Als gevolg hiervan waait onvermijdelijk ook een andere sfeer door de straten van het Patershol. De status van de buurt wijzigde aanzienlijk. De huurprijzen zijn de hoogte ingegaan en er is geen vervallen klooster meer waar kunstenaars hun atelier hebben en samen of naast elkaar werken en leven. Bijgevolg kunnen we ons de vraag stellen of er mogelijks sprake is van continuïteit wat de aantrekking tot het wonen en werken in de wijk het Patershol voor kunstenaars betreft en of er nog onderlinge contacten zijn tussen zij die zich de laatste jaren in het Patershol hebben gevestigd. Pas na het tweede luik, wanneer de interviews met de betrokken kunstenaars aangaande hun motieven tot verblijf in deze historische wijk zijn afgerond, zullen deze vragen een antwoord kunnen krijgen. Naast het quasi niet meer voorhanden zijn van ruime goedkope atelierplaatsen en het verdwijnen van een zekere artistieke, levendige volkse sfeer, zal het recentelijk verhuizen van de Academie voor Schone Kunsten, voorheen gelegen aan de rand van het Patershol, een bijkomende factor zijn die ertoe bijdraagt dat minder studenten-kunstenaars hier zullen verblijven. Ondanks deze minder bevordelijke factoren wonen en werken er vandaag,

naast enkele gevestigde waarden, ook nog jonge kunstenaars in het Patershol. We denken bijvoorbeeld aan het atelier in de Corduwaniersstraat "0" waar 6 jonge kunstenaars samen werkzaam zijn. Dit atelier werd in augustus 1993 opgericht door de kunstenaar Fons Breekelmans (°1962) in een oud pakhuis. Tijdens de jaarlijkse Patersholfeesten houden de kunstenaars open atelier zodat het publiek kan kennismaken met hun werk. Voor Breekelmans is het atelier nog een van de weinige pleisterplaatsen voor kunstenaars in het vroegere daarvoor zo gekende Patershol.

Kunstenaars die er werkzaam zijn of waren, zijn ondermeer Luc Smekens (°1958), Elisabeth Makay (°1971), Pascal Wallegghem (°1970), Jan Beckaert (°1970) en Stijn Van Dorpe (°1970). We vermoeden dat de naam het Patershol nog wel ergens het enigma van weleer heeft behouden. De traditie dat vakbroeders hier gedurende meer dan 150 jaar halt hielden, de een al wat langer dan de ander, veegt men niet zo maar van tafel, zelfs al verandert de omgeving op een dusdanige wijze. Tradities hebben nu eenmaal de faam hardnekkig te zijn. De toekomst zal uitwijzen waarom kunstenaars nog steeds de weg naar het Patershol vinden.

Met dit onderzoeksproject sluiten we aan bij de hedendaagse volkskundige visie waarbij cultuurverschijnselen niet

langer geïsoleerd worden bekeken maar in hun culturele, sociale, historische en economische context worden bestudeerd. Teruggevoerd op deze tentoonstelling betekent dit dat de kunstenaars en hun artistieke - materiële en geestelijke - creaties binnen hun leef- en werkomgeving worden bestudeerd en dat de aantrekking van kunstenaars tot een bepaalde plaats wordt onderzocht. Voor wat betreft het eerste luik van de tentoonstelling kunnen we stellen dat een samenloop van omstandigheden hen in het Patershol bracht: de tijdsgeest, de volkse armoedige wijk, de aanwezigheid van het aftakelende klooster en de goedkope ateliers, de nabijheid van de Academie en de traditie dat kunstenaars er huisden. Op de tentoonstelling zien we tevens dat hun omgeving een inspirerende invloed had op hun werk. Inzonderden denken we dan aan het werk van Jules De Bruycker en Cécile Cauterman. Een deel van de tentoongestelde werken tonen ons de omgeving, het Patershol en zijn bewoners, gezien door de ogen van de kunstenaars. Ook vrienden-kunstenaars die in het Patershol vertoefden, waren bijtijds een onderwerp van afbeelding⁵. Vertrekkend vanuit de vraag welke kunstenaars in de loop van de 20ste eeuw in het Patershol verbleven, vervult deze tentoonstelling een inventariserende rol waarbij tevens een moment uit de levensloop van deze kunstenaars wordt gelicht.

Practisch

Catalogus: A. VANHOVE en S. DHAENE (ed.), *De muren weten ervan*. Gent, Museum voor Volkskunde v.z.w., 1997, 128 p. De catalogus is te verkrijgen in het Museum voor Volkskunde, Kraanlei 65, 9000 GENT.

Alle inlichtingen: 09/223.13.36.

Voetnoten

1. Het Gentse Museum voor Volkskunde is van bij zijn ontstaan verbonden met deze stadswijk. Vanaf 1926 tot 1962 was het museum ondergebracht in de kerk van het Caermersklooster in de Lange Steenstraat, waarna het museum verhuisde naar de Kraanlei.

2. We refereren hier aan de ontzetting van de bewoners van het Caermersklooster begin jaren '80 met het oog op de restauratie van dit klooster.

3. Het was in de loop van de 13de eeuw dat de bedelorde der Karmelieten zich in de Lange Steenstraat te Gent vestigde. Deze Karmelieten, ook wel Caermers, Onze-Vrouwenbroeders of Wittebroers genoemd, werden aangeduid als de 'Geschoeide Karmelieten' om hen te onderscheiden van de 'Ongeschoeide Karmelieten' die vanaf de 17de eeuw ook in Gent huisden. In 1845 kwam het volledige klooster, na de dood van de laatste Gentse Vrouwenbroeder pater materne, in het bezit van de Heilige Kerstparochie.

De kerk werd later aangekocht door het Gentse stadsbestuur. Het kloosterpand werd sinds het einde van de 18de eeuw aan particulieren verhuurd als woonplaats of magazijn.

4. Het Patershol kende door de tijd heen een zeer diverse bevolking. De nabijheid van het Gravensteen oefende een onmis-

kenbare invloed uit op het bevolkingspatroon. Als gevolg van de Franse en de Industriële Revolutie verloor het Gravensteen haar voorheen administratieve functie. Een tijdlang werd het als fabriek en beluik ingericht en ontstonden rond de waterlopen industriezones wat met zich meebracht dat ambachtslui en werklieden zich in het Patershol vestigden. De patriërswijk van weleer werd een levendige volkswijk, wat rond 1880-1890 nog pregnanter werd toen steeds meer lagere bevolkingsklassen er zich vestigden. Als gevolg van een actieplan van het Gentse stadsbestuur werd het Patershol begin jaren '80 een herwaarderingsgebied en werd een einde gemaakt aan de voortschrijdende verkrotting en teloorgang van de wijk. De meeste panden zijn nu gestaureerd, maar de oorspronkelijke bewoners zijn er niet meer.

5. Gezien het grote aantal opgespoorde kunstenaars werd voor de tentoonstelling een bijkomend criterium naast het oorspronkelijke geografische criterium - kunstenaars binnen de muren van het Patershol - ingeroepen. Hiertoe beslisten we om de selectie van de artiesten in de handen te leggen van een stads- en tijdgenoot van de kunstenaars, namelijk de kunstenaar en kunstcriticus Frédéric De Smet (1846-1943). Zijn archivalia getuigen van nauwe contacten met kunstenaars. Zij die voorkomen in zijn archief zijn op de tentoonstelling te zien.

POPPEN MAKEN IN VLAANDEREN IN DE JAREN NEGENTIG:

De inbreng van Ted en Kath Beresford.

Marc JACOBS

Naast het poppenspel, behoort wellicht ook het maken van poppen tot de volkskundige canon. Het documenteren van nieuwe ontwikkelingen in dit werkveld is één van de taken van dit tijdschrift. In deze bijdrage worden enkele initiatieven besproken, die vanuit de West-Vlaamse stad Brugge georganiseerd worden. Tegelijkertijd wordt padvorming in de totstandkoming en overlevering van bepaalde vormen van materiële cultuur belicht.

1. De Werkgroep Theaterpoppen Brugge (1997)

In de lente van 1997 bezorgden Marc Beuten, de verantwoordelijke voor het poppentheater Pierewiet, en Marten Lierman, de lokale en nationale pers een mededeling dat ze een nieuwe Werkgroep hadden opgericht. Hiermee werd gepoogd een privé initiatief dat sedert enkele jaren (door hen) ontplooid werd, te institutionaliseren en te consolideren. Een belangrijke doelstelling van de werkgroep zou de organisatie van een workshop in de krokusvakantie van 1998 zijn. Op de agenda staat het volgende: aanleren van methodes van constructie en manipulatie van draadpoppen en trucpoppen, onder leiding van (semi-)professionele poppensnijders en -afwerkers. Zoals we hierna zullen belichten, wordt hiermee aangesloten bij twee eerdere workshops die in 1996 en 1997 plaats vonden.¹

Een van de drijvende krachten achter de werkgroep en de workshops is Marten Lierman, die te Brugge op professioneel vlak actief is als opvoeder bij mentaal andersvaliden. Poppen maken is voor hem sedert 1993 een wat uit de hand gelopen hobby. Als zoon van een wagenmaker-schrijnwerker, begon hij niet totaal onvoorbereid aan het houtsnijwerk. De eerste stappen werden gezet met behulp van voorbeelden uit boeken en experimenten met hout. Belangrijke factoren bij het verwerven of aanscherpen van geschikte vaardigheden, en het leren van de speciale fijne kneepjes van het 'vak', acht Lierman het bijwonen van cursussen en het krijgen van kansen om af en toe met andere poppenmakers en -spelers te kunnen samenwerken. Naast het construeren van een hele reeks "gewone" draadpoppen, specialiseerde Lierman zich in de vervaardiging van zogenaamde "trucpoppen". In de loop van de voorbije jaren is zijn privécollectie aardig aangegroeid. Zo hangt er in zijn woonkamer onder meer een "Skelet met hoed" dat met één beweging uit elkaar kan springen en, al spelend, terug geheel of gedeeltelijk (en dus geleidelijk) in elkaar kan klikken. Dit levert fascinerende dans- en spelmogelijkheden op, bijvoorbeeld in een wel heel bijzondere "danse macabre". Een andere pop, de "grand" Turk, blijkt al dansend getransformeerd te kunnen wor-

den in een hele reeks kleine poppen. Een “trapeze-acrobaat” maakt via manipulatie van speelkruis en draden allerlei capriolen binnen een houten constructie. Het afstellen van draden en van speelkruisen die aangepast zijn aan een bepaalde pop is vaak het (niet gegarandeerde) resultaat van urenlang zoekwerk.

De voorbije maanden werd door verschillende makers en spelers, waaronder Lierman zelf, in de Brugse straten met de zelfgemaakte poppen opgetreden, onder andere tijdens wijkkermissen, braderijen en andere feestelijke gelegenheden. Voor zover ik dit kan volgen, is hier nauwelijks sprake van een “levende traditie” of een “oud ambacht” dat van “Brugse” (of “Vlaamse”) poppensnijder/speler tot “Brugse” (of “Vlaamse”) poppensnijder/speler, wordt overgedragen. Het is echter bijzonder interessant dat de Brugse initiatiefnemers er nood aan voelen meer te weten te komen over poppen maken en -spelen in hun stad in het verleden, en blijkbaar heel in het bijzonder in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Ze willen daarvan zelfs een belangrijke taak voor hun Werkgroep maken. Zo wordt het misschien mogelijk om de activiteiten en verdere evolutie van het Brugse netwerk in een bepaalde tijdlijn of ge(re)construeerde voorgeschiedenis in te schrijven.

De “Jongleur” en het “Skelet met de hoed” (1995-1997), collectie Lierman (Brugge).

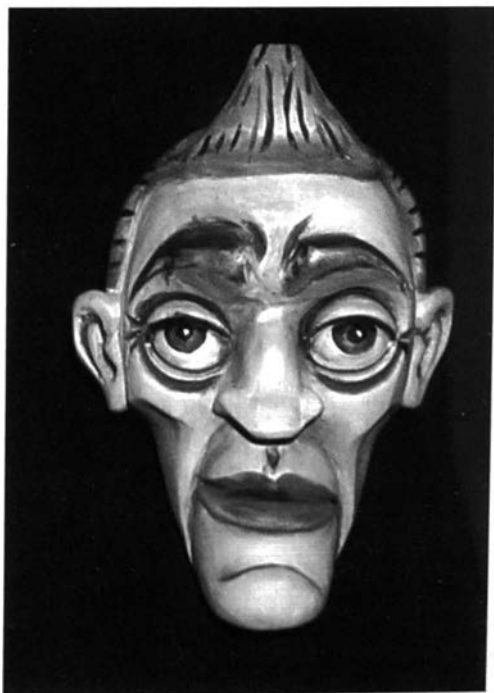
Het lijkt me wel belangrijk hier een niet te verwaarlozen factor in de ontwikkeling van het poppen maken in Vlaanderen in de jaren negentig onder het voetlicht te brengen: een Britse connectie.

2. De workshops in de Brugse Academie (1996 en 1997)

Via publicaties kwam Lierman de activiteiten van Chris Geris, een andere Vlaamse poppenmaker/speler (die de hoger vermelde workshop van 1998 zal verzorgen) op het spoor. Geris verwees hem naar een koppel uit Wolverhampton, dat over bijzondere didactische capaciteiten zou beschikken om de stiel van het construeren, afwerken en speelklaar maken van draad- en andere poppen over te brengen. Zo werd in oktober 1995 het verzoek geformuleerd om in België een workshop te begeleiden en dit werd door Ted en Kath Beresford aanvaard.

Voor de workshop zelf bleken volksmuzikanten, leraars, professionele speelgoedmakers en andere mensen uit zowat alle Vlaamse provincies, in de regel geen absolute beginners, belangstelling te hebben. In 1996 (van 19 tot 23 februari) vond de eerste werkweek plaats in de gebouwen van de Brugse Academie voor Schone Kunsten.

“Man met blonde kuif”, gesneden en geschilderd door Marten Lierman,(Brugge).

Bezoek van Chris Geris en Mieke Janssens aan Marten Lierman(rechts)

Doelstelling was dat elke kandidaat een pop of marionnet zou afwerken, vanaf conceptie tot het speelklaar maken. De deelnemers bleken uiteenlopende projecten te hebben, gaande van de constructie van een oude bultenaar of heksen tot een rolschaatsende monnik met roze onderbroek. Klassieke lessen in basistechnieken in functie van verbinding, bedrading en (be)kleding werden afgewisseld met het verder werken en toepassen van de aangeleerde technieken op het eigen project. De werkuren van 8.30 tot 18.00 uur waren er enkel op papier want in de praktijk bleken werkdagen van 12 à 16 uur aangewezen om de doelstelling te realiseren. Verder ble-

ken de Beresfords een heel reeks verschillende soorten marionetten, trucpoppen en *jigdolls* meegebracht te hebben om enkele knepen van het manipuleren ervan bij te brengen.²

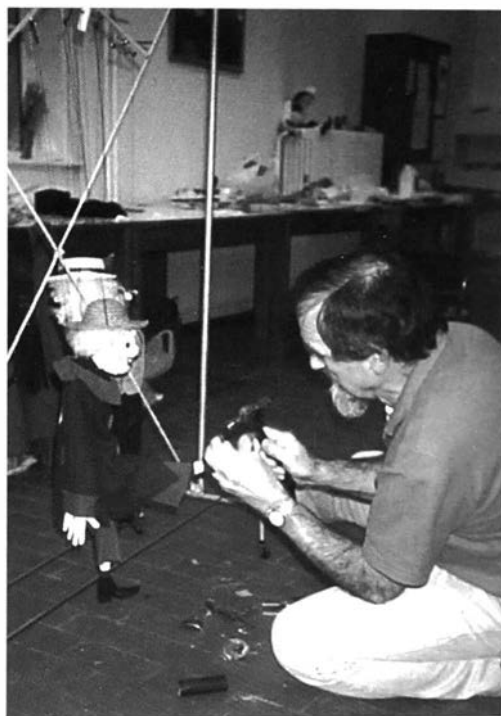
De week werd afgesloten met "Chlois Circus", een avondvullend optreden in een goed gevulde Brugse theaterzaal op zaterdag 24 februari 1996. De Beresfords demonstreerden daar in een speciale, naar een breed publiek gerichte show (die ik kon bijwonen) hun meesterschap in het manipuleren van uiteenlopende poppentypes. Ze slaagden erin, met een minimale dosis gesproken taal, doch met bescheiden klank- en lichteffecten, anderhalf uur lang een gemengd publiek

van volwassenen en kinderen (die het Engels niet of slechts deels machtig waren) te boeien.

Van 10 februari tot en met vrijdag 14 februari 1997 verzorgden Ted en Kath Beresford, in het Engels, op dezelfde locatie een soortgelijk *seminar* van een week, deels bijgewoond door recidivisten en deels door neofieten. Van hun aanwezigheid te Brugge naar aanleiding van de cursus, maakte ik gebruik om het echtpaar uitgebreid te interviewen, ten huize Lierman (waar zij toen een week te gast waren).

Werkweek 1997: Ted Beresford en de laatste hand

Deelnemers en hun resultaten na einde werkweek 1997

3. Ted en Kath Beresford

In het vraaggesprek verduidelijkte de zeventigjarige Ted Beresford dat hij en zijn echtgenote pas sinds het einde van de jaren tachtig (meer dan) voltijds met 'poppen' bezig zijn. Dit bleek samen te vallen met zijn op pensioen stelling. De gedurende vele decennia opgedane ervaring als lesgevers, poppenmakers en spelers buiten "de werkuren" konden daarbij aangewend worden, met het overheids-pensioen als financieel vangnet.

Vanaf het begin van de jaren 1950 tot 1968 was Ted Beresford actief geweest in de Britse Royal Air Force. Vanaf het einde van de jaren zestig tot de op rust stelling, stond hij in het onderwijs. Als personeelslid van de R.A.F. vertoefde Beresford, samen met zijn echtgenote, lange tijd in het Verre Oosten. Zijn functie impliceerde regelmatige mutaties: van Singapore, naar "Ceylon", het "Franse" Saigon, en andere plaatsen die in de tijd van de Koreaanse oorlog bezocht werden. Precies in Azië zette hij de eerste stappen in het poppen maken en manipuleren. De vraag of hij dan geïnspireerd of zelfs geïnstrueerd was door poppenmakers en spelers uit die streken, beantwoordde hij deels ont-kennend. Beresford stelde dat hij de stiel eigenlijk als autodidact leerde, binnen de microcosmos van de Britse samenle-

vingsvormen in en rond de militaire kampen. Poppen en marionetten werden geconstrueerd op basis van voorbeelden uit een boek. Summiere uitleg *op papier*, enkele afbeeldingen en ontelbare uren experimenteren: dat was de leerschool, ver weg van Albion. Met de resultaten van hun werk traden Ted en Kath op tijdens animatieavonden voor piloten, het grondpersoneel en/of hun kinderen op allerlei locaties in Zuid-Oost-Azië. Decennia voor de 'clini-clowns' werden "uitgevonden", trad het echtpaar op in Britse ziekenhuizen in verschillende Aziatische steden.

Na hun terugkeer naar Engeland bleven de Beresfords poppen maken. Naast optredens voor volwassenen, werd vooral in scholen gespeeld. Kath werkte speciale voorstellingen uit waarmee vooral kleuter- en lagere scholen bezocht werden. Een lokaal netwerkje, de "Puppet-Link", bestaande uit een vijftal theaters, verzorgde en verzorgt in de regio cursussen of voorstellingen op aanvraag. Activiteiten in de nationale gilde van poppenspelers in Groot-Britannië werden opgevoerd. Sedert het begin van de jaren negentig werd steeds vaker het kanaal overgestoken. Het ijs (nou ja) van de kanaal overschrijdende activiteiten werd gebroken door een uitnodiging in het kader van een "jumelage"-

De Britse puppeteers Kath en Ted Beresford met een door de Belgische cursist Marc Hauman gemaakte "Engelse" Punch (resultaat van werkweek 1996) en Judy (resultaat van de werkweek 1997)

Einde werkweek 1997: overhandigen van Pierke aan begeleiders

Optreden van Ted en Kath in het 'Sirkeltheater' te Brugge op 24 februari 1997

manifestatie tussen de dorpen Machecoul (in de Loirestreek) en Shifnal (Shropshire County). De voorbije jaren werd regelmatig naar het continent gereisd, onder meer naar aanleiding van manifestaties te Hondschote of voor de jaarlijkse “week van Gooik” in België.

Poppen construeren is meer dan alleen hout bewerken, recyclagemateriaal integreren en speelkruisen afstellen. Kath Beresford belichtte kort haar eigen specialisatie: de stiel van kleermaken, voor houten poppen wel te verstaan. Hoewel men zou kunnen denken dat patronen voor ‘mensenkieren’, mutatis mutandis (kleinere schaal), bruikbaar zijn, benadrukte Kath dat om een professioneel resultaat te bekomen, een reeks aanpassingen moeten aangebracht worden om het feit dat de kledij op hard hout in plaats van op zachte mensenhuid rust, op te vangen. Er moet rekening gehouden worden met mogelijke effecten van plotsse, snelle bewegingen met bepaalde poppen. Dubbele vereisten als “niet scheuren” én “niet hinderen” impliceren evenwichtsoefeningen bij het snijden en naaien van verschillende stoffen. Werken met leer, schoenen of hoeden maken in het klein: het is minder evident dan het lijkt, als men dit zelf wil doen en professionele kwaliteit wil halen. Bij navraag bleek ze in Groot-Brittannië

speciale cursussen gegeven te hebben rond dit thema en daarover “werkbladen” samengesteld te hebben op basis van haar ervaring als aankleedster, maakster én speelster. Ze betreurde dat er eigenlijk nauwelijks tijd was in cursusweken om dergelijke moeilijke technieken aan de man of de vrouw te brengen, ook al zijn dergelijke details soms erg belangrijk.

Opmerkelijk vond ik dat de Beresfords hun eigen en andersmans werk in een breed Europees historisch perspectief situeerden. Herhaalde pogingen om te peilen naar lokale tradities in Engeland liepen uit in historische verhalen over verspreiding van bepaalde poppentypes (zoals fantocini) vanuit Italië in de 17de eeuw, over de historische wortels van *Punch* (1662) and *Judy*, over stambomen van beroemde namen van individuele kunstenaars in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, enzovoort. Belangrijk achtte Ted de beginnendagen van de televisie in Engeland, omdat toen in het nieuwe medium, opmerkelijk genoeg, veelvuldig gebruik gemaakt werd van poppenspel: stof voor verder onderzoek. Beresford hechte ook veel belang aan de oprichting van het *British Puppet and Model Theatre Guild* in 1925. Deze Gilde tracht sindsdien makers en spelers, decorontwerpers, scenarioschrijvers en onderzoe-

kers, zowel amateurs als professionele poppenmeesters, te verenigen. Het verspreiden van een eigen informatieblad, *Notes and News* voor de Tweede Wereldoorlog, dan de *Wartime Bulletin* en *The Puppet Master* vanaf 1946, blijkt één van de belangrijke activiteiten te zijn. Het ontstaan van het gilde kan in verband gebracht worden met de publicatie van het boek *Everybody's Theatre* (1924) van W. Whanslaw. De drukke correspondentie die over dit boek ontstond in het veld leidde uiteindelijk tot bijeenkomsten en het oprichten van een eigen organisatie. Het reconstrueren en documenteren van de geschiedenis van de wereld van het poppenspel en alles wat erbij hoort, bleken centraal te staan in dit netwerk.

De vraag of ze in de werkstukken van Vlaamse deelnemers "typisch Vlaamse" accenten meenden te kunnen onderkennen, konden de Beresfords niet onmiddellijk beantwoorden. Het leek Ted weinig zinvol om in dat soort van categorieën te denken. Veel meer interesse koesterde hij voor de manier waarop individuele kunstenaars zich vandaag in de praktijk internationaal beschikbare technieken en in boeken beschreven modellen toe-eigenen en er dan originele, eigen ideeën mee kunnen uitdrukken. Hij stipte enerzijds aan dat hij in het

werk van een aantal mensen uit Vlaanderen die hij in 1997 voor de tweede maal begeleidde, sporen van zijn werk als lesgever kon zien, zij het in toegeëigende vorm. Anderzijds merkte hij op dat, als er dan toch over regionale karakteristieken zou moeten gesproken worden, hij sterke gelijkenissen met technieken van poppensnijders uit Tsjechië kon opmerken bij sommige snijders, zoals organisator Lierman zelf. Verdere navraag wees uit dat er in 1994 te Roeselare een werkweek had plaatsgevonden, waar Tsjechische snijders als lesgevers gefungeerd hadden.

Bij het kaatsen van "volkskundige" vragen en bij het luisteren naar, en nadenken over, de vriendelijke doch (gelukkig) niet-helemaal meegaande antwoorden van deze buitenlandse stielman en -vrouw, bleek eens te meer in welke mate de zogenaamde (hedendaagse) volkscultuur met het woord 'constructies' benaderd mag worden. Als heuristische technieken lijken de 'volkskundige blik' of vragen naar tradities en regionale kenmerken attenderend, op voorwaarde dat men poogt te begrijpen wat de zegspersonen trachten duidelijk te maken en dat men gesprekspartners treft die zich niet van alles in de mond laten leggen. Ik hoorde vooral een verhaal over de confrontatie van een internationaal repertoi-

re van beproefde technieken enerzijds en over de individuele creativiteit, vertalingen en inspanningen anderzijds. Even opvallend was dat verschillende 'spelers' in deze wereld, die zich scherp bewust zijn van de net aangeduide combinatie, in verschillende contexten een bijzondere belangstelling voor het verleden en voor collega's uit andere landen cultiveren, en het erg belangrijk achten het poppen maken in een diepe en brede historische stroom te situeren.

Voetnoten

1. Voor de cursus van 1998 (23/2 tot en met 27/2, Stedelijke Academie voor Schone Kunsten te Brugge : maximum tien belangstellenden, ook beginners, worden toegelaten) worden Chris Geris en Mieke Janssen (van de groep Plansjet) als lesgevers uitgenodigd. Zij zullen zich vooral richten op technieken van het snijden van houten poppen. Verder wordt aandacht geschonken aan het schilderen en aankleden van draadpoppen of stangpoppen. In functie van werkweken in 1999, 2000 of later, wordt momenteel getracht gerenommeerde Tsjechische en Slovaakse meesters (uit contreien waar blijkbaar familietradities in het snijden gecultiveerd worden) zo ver te krijgen om te Brugge technieken voor gevorderden aan te leren (inlichtingen verstrekt door Marten Lierman op 15 juni 1997). Contactadres : Werkgroep Theaterpoppen Brugge, p/a Marten Lierman, Sulferbergstraat 16 - 8000 Brugge.

2. Zie het verslag in BERESFORD (Kath) en BERESFORD (Ted). A Belgian Workshop. The Puppet Master. *Journal of the British Puppet and Model Theatre Guild*, 15, 1996, 6, p. 17, ill.

NEGENDE GESCHIEDKUNDIGE BOEKENBEURS VOOR VLAANDEREN

**Archeologie - Familiekunde - Geschiedenis
Heemkunde - Volkskunde**

Zaterdag 7 maart 1998 van 11.00 uur tot 18.00 uur

Zondag 8 maart 1998 van 10.00 ur tot 17. 00uur

**GENT - INTERNATIONAAL CONGRESCEENTRUM
van de Stad Gent, Citadelpark**

organisator:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w.

Deelnemingsformulieren (met de deelnemingsvoorwaarden) kunnen verkregen worden door contact op te nemen met de organisator:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w.
Geschiedkundige boekenbeurs

t/a.v. Arnold Eloy, Kraanlei 65, 9000 Gent

tel. 09/225.64.47 (op wo. nam.) of 09/223.70.65 (met antwoordtoestel)

fax 09/223.70.65 e-mail : Arnold.Eloy@skynet.be